

МИЛОРАД МИЛОВИЋ

ИСТОРИОГРАФИЈА И ПРАВНО-ИСТОРИЈСКИ РАДОВИ О СТЕГИ И ЗАКОНИКУ ОБШЧЕМ ЦРНОГОРСКОМ И БРДСКОМ

I

Општије историјске прилике

Црна Гора се крајем XVIII и почетком XIX вијека нашла на раскрсћу: да ли ће поћи путем израстања у самосталну и модерну државу, са изграђеним законодавством, судством и државним апаратом, и као таква бити способна да организовано води борбу за ослобођење неослобођених крајева, или ће остати неуједињена, потресана честим племенским сукобима и подложна за стресни утицај и доминацију. Доласком владике Петра I Петровића Његоша на њезино чело 1784. године, Црна Гора је пошла путем израстања у модерну државу. За његово име везан је законски интегритет Црне Горе (четири нахије и Брда). Исто тако он је творац првог писаног Законика, који ће постати основ у развоју црногорског законодавства и црногорске државе уопште. Полазећи од чињенице да је он оснивач модерне црногорске државе и свега онога што је учинио за Црну Гору, може се слободно рећи да је Петар I највећи државник кога је имала Црна Гора до краја своје државне самосталности 1916. године. О личности владике Петра I Владимир Јовићевић у својој књизи "Државотворац без тамница" сликовито пише: "Петар I је спој неспојивог. Мудрац и полиглота без слушателства и саговорника. Државотворац без тамница, законописац у времену бесуђа. Неуморни путник и помириатељ непомирљивих племена и

државе. Миротворац и покретач ослободилачке борбе против Турака. Слуга је народа коме је господар. Вапијући и вјерујући у ослобођење поробљене јужнословенске браће".¹ Резултати његовог свеобухватног рада као човјека и државника су огромни. Његовим успјешним државничким радом, упркос сложеним унутрашњим и међународним приликама, Црне Горе је пошла путем самосталног развитака. Када је Петар I дошао на чело Црне Горе, она се територијално простирала на четири нахије: Катунску, Ријечку, Љешанску и Црмничку. Нахије су се даље дијелиле на племена. Послије великих побједа на Мартинићима и Крусима 1796. године у састав Црне Горе ушла су и племена: Бјелопавлићи, Ровца и Морача. Овај дио Црне Горе познат је као Брда. На осталим пограничним дјеловима у Васојевићима, Грахову, Бањанима, Пиви и Дробњацима све се више осјећао утицај и ауторитет владике Петра I.

Унутрашња ситуација у Црној Гори (четири нахије) у вријеме доласка владике Петра I на власт била је веома тешка. Црна Гора је била ограничена на малом простору, са неплодном земљом. Становништво је било веома сиромашно. Црна Гора није имала градова, нити трговачких центара. Тешкој унутрашњој ситуацији доприносила су честа међуплеменска трвења, као и разна мијешања страних држава, сваке из свог интереса, као што су Млетачка Република, Аустрија и Русија. Турска империја је још од краја XVII вијека почела да узмиче пред ударима европских хришћанских сила, али прави разарујући чинилац некада моћног троконтиненталног царства представљали су националноослободилачки покрети балканских народа. Турску моћ слабили су и сепаратистички покрети, предвођени везирима-одметницима који су тежили да се осамостале од Цариграда. У том смислу највише се истицао скадарски везир Махмут-паша Бушатлија, велики непријатељ Црне Горе. Црна Гора је формално припадала Турском царству, али је за собом имала дугу традицију ослободилачке борбе. Махмут-паша Бушатлија је 1785. године у одсуству владике Петра I напао Црну Гору са циљем да је покори и да је припоји Скадарском пашалуку, те да натјера на послушност побуњена племена Бјелопавлиће, Пипере, Ровчане, Морачане и Куче. Махмут-паша је поред жилавог отпора Црногораца, као и због слабе опремљености црногорске војске, те усљед огромне војне надмоћности и издаје, успио да уз велике жртве продре до Цетиња 20. јуна 1785. године. Том приликом спалио је и опустошио Цетињски манастир, као и све крајеве куда је прошао са војском враћајући се преко Паштровића за Албанију. У том периоду владика Петар I се налазио у Русији. По

¹ В. Јовићевић, *Државотворац без пјамнице*, Никшић, 1988, стр. 75.

његовом повратку у Црну Гору, фебруара 1786. године затекао је општу пустош и сиромаштво, нагомилану племенску неслогу и закрвљеност. Исто тако био је један број присталица скадарског везира од стране појединих црногорских главара. Владала је велика глад и пријетила је опасност да се становништво не почне масовно иселјавати. Ни у тако тешким околностима владика Петар I није клонуо духом. Одмах је отпочео са неуморним радом на сређивању прилика у земљи. У том циљу ради на ублажавању глади и немаштине, сузбија племенску самовољу и мири закрвљена братства и племена. Владика Петар I је идући "кроз сва племена", "са крстом и Јеванђељем", преклињао народ на слогу и клео оне који су одбијали његове молбе. Према народном предању, умирио је 250 крви.

Махмут-пашин напад на Црну Гору (1785), племенско нејединство и издаја неких главара увјерили су владику Петра I да се Црна Гора неће ослободити ако се не постигне јединство, не уклони племенска анархија и не изгради државни апарат, законодавство и судство. Владика Петар I је за кратак период постигао велики успјех у умиривању племена и створио доста чврсту слогу међу њима. Он је августа 1787. године сазвао на Цетињу Општенародну скупштину, на коју је дошло око 500 главара из разних племена. На Скупштини је владика успио да присутне главаре обавезе заклетвом да убудуће ни једно племе ни братство не смије Турцима плаћати харач, нити учинити ма шта што би их довело у зависност од турске власти. На Скупштини је проклео главаре издајнике, који су предводили Махмут-пашину војску на Црну Гору, љета 1785. године, и ставио их "на уклон" цијелом народу.

Убрзо су се и међународне прилике унеколико измијениле у корист Црне Горе. Већ 1787. године долази до рата између Русије и Турске, а сљедеће, 1788, у рат улази и Аустрија против Турске. Савезнице Аустрија и Русија су тежиле да подстакну ослободилачке покрете народа на Балкану, како би себи олакшале ратне операције против Турске. Због тога, у Црну Гору долазе руски и аустријски изасланици нудећи помоћ у храни и оружју. Да би се припремио за одбрану, владика Петар I је на вријеме предузео мјере за набавку оружја и муниције, превасходно из Млетачке Републике и Аустрије, а затим га је слао Бјелопавлићима, Пиперима и Кучима. Током 1791. и 1792. године било је само мањих пограничних сукоба између Црногораца и Турака. Почетком 1794. године вођени су преговори за успостављање мира између Црне Горе и Махмут-паше Бушатлије. Преговоре је у виду преписке са црногорске стране водио гувернадур Јован Радоњић. Владика Петар I је и даље неуморно радио на сређивању унутрашњих прилика у Црној Гори. Улагао је огромне напоре ради успостављања слоге и јединства међу Црногорцима, те

законског реда и органа власти у Црној Гори. Знао је да се само јединствена и организована Црна Гора може успјешно супротставити непријатељу. Владика Петар I је током 1795. године нарочито постигао значајне успјехе у измиривању завађених племена. Фебруара 1795. године на Његушима је одржан збор Катунске нахије, на коме су измирени Цетињани, Ђеклићи и Његуши. Збору су присуствовали владика Петар I и гувернадур Јован Радоњић. У сређивању стања владика се није ограничио на територије четири нахије, већ је то чинио и на простору ван граница старе Црне Горе (Бјелопавлићи, Пипери, Ровца, Морача и Ускоци). У том циљу он октобра 1795. године шаље калуђера Глигорија Бућина у ова племена, са задатком да уклони међусобне сукобе и успостави јединство са старом Црном Гором. На заједничком збору главара Пјешиваца и Бјелопавлића 20. октобра 1795. године постигнут је споразум о међусобној слози и јединству. Сљедећи збор одржан је у Пиперима 4. децембра исте године, у присуству калуђера Бућина. На њему је такође постигнут договор о измирењу и јединству. У Морачи је 17/28. децембра 1795. године одржан племенски збор са циљем постизања међуплеменске слоге између Морачана, Ровчана и Ускока. Збору је присуствовао и калуђер Бућин, као владичин изасланик, који им је пружио његове инструкције. Дакле, до краја 1795. године владика Петар I је постигао огромне успјехе у сређивању прилика у Црној Гори и пограничним крајевима, што му је омогућило да сљедеће године извојује двије бриљантне побједи над Турцима (на Мартинићима и на Крусима) и припоји Бјелопавлиће, Пипере, Ровце и Морачу и успостави јединство.

Увидјевши све већу активност владике Петра I на припајању пограничних племена Црној Гори, Махмут-паша Бушатлија се одлучио да војном акцијом прекине започети процес. Услиједила је непосредна преписка у вези с овим питањем, али без успјеха. Владика Петар I се маја 1796. године обратио писмом Махмут-паши Бушатлији нудећи му међусобни мир. Бушатлија му је одговорио да он не купи војску против Црне Горе већ против Брда, пријетећи му да им не смије пружати помоћ, јер ће у супротном напасти Црну Гору "са љутом Арбанијом". Чврсто ријешен на отпор и одбрану, владика Петар I у свом другом писму Махмут-паши Бушатлији од 10/21. јуна 1796. године између осталог одговара: "Што ми пишеш, да Брђанима помоћ не дајем и да их не пуштам у Црну Гору, то ми немој говорити што ми закон и моја душа не да учинити. Брђани су моја браћа као и Црногорци...", јасно стављајући Бушатлији до знања да ће Црна Гора бранити Брђане. О одлучности владике Петра I да се бескомпромисно супростави Бушатлији свједоче посљедње реченице из поменутог писма: "Сад те опет молим прођи се сиротиње брдске, да се права крв не пролијева. Ако ли нећеш,

хвала да је Богу, а ми ћемо се од твоје силе и напасти с помоћу Божјом бранити докле један тече".²

Владици Петру I је било јасно да ће Бушатлија прво напасти погранична племена Бјелопавлиће и Пипере. Одлучивши се да им пружи помоћ, он крајем маја и почетком јуна 1796. године шаље своје људе по нахијама и племенима са порукама и упозорењима на пријетећу опасност од рата са Бушатлијом. Најнеопходније је било успоставити међусобно јединство ради организовања заједничке борбе Црногораца и Брђана. Овај процес је текао доста отежано, јер је и Бушатлија преко појединаца вршио утицај у појединим нахијама и племенима. Његов највећи утицај био је изражен у Ријечкој и Црмничкој нахији. Захваљујући Владичиној мудрости и великом ауторитету у народу, Бушатлијини симпатизери су остали у огромној мањини. У Ријеци Црнојевића је 17/29. јуна 1796. године одржан племенски збор на којем су оштро осуђени колебљивци, који су били принуђени да бјеже од Турака у Подгорицу. На овом збору је прихваћен предлог споразума о заједничкој борби са Брђанима против Турака. Највећи успјех владике Петра I уочи Бушатлијиног напада на Црну Гору је постигнута сагласност са законском снагом која обавезује Црногорце да пруже помоћ брдским племенима у борби против Турака. Дакле, истакнуто је јединство Црне Горе и Брда. Остављена сама, без помоћи са стране, Црна Гора је морала да издржи судар са готово четвороструко бројнијом војском скадарског везира - војском пред чијом је снагом подрхтавала читава Отоманска империја. Славне побједи на Мартинићима од 2. до 11. јула и Крусима 22. септембра/3. октобра 1796. године имале су историјски значај за даљи развитак Црне Горе и њене ослободилачке борбе. Овим побједама Црна Гора се за дужи период ослобађа јачег турског притиска и од тада она постаје фактички независна земља. Тиме су створени повољнији услови за сређивање унутрашњих прилика ради стварања државних органа власти, организације судства и стварања законодавства.

II

Државна власић и законодавство до доношења законика из 1796. и 1798. године

Све до доласка владике Петра I на власт, у Црној Гори су владали родовско-племенски односи. Примјењивано је примитивно, тј. усмено законодавство, које је било на најнижем степену у одно-

² Грлица, календар црногорски за годину 1836. стр. 70-71; Ј. Бојовић, *Законодавни рад митрополита Петра I Петровића до доношења Законика 1798. године*, Правни зборник, 1980, стр. 190; Д. Вуксан, *Петар I Петровић Његош и његово доба*, Цетиње, 1951, стр. 63; М. Шћепановић, *Први црногорски законодавни акти Сјетеља поводом 200-годишњице (1796-1996)*, Правни зборник, 1996, бр. 1-2, стр. 274

су на сусједне државе. У таквој држави, чија је стварна власт зависила од расположења и схватања племенских старјешина (као народних првака), и вјештине митрополита да каналише њихова гледишта, није било лако примијенити ма шта што је на неки начин ограничавало појединачно самовлашће. Ако се има у виду да је већина главара била нешколована, па чак и неписмена, онда је разумљиво што је било тешко било шта мијењати, а камоли правити дубље и шире реформистичке захвате. Сви митрополити су били свјесни тога, па зато ни један прије владике Петра I није имао снаге упуштати се у суштинскије мијењање постојећег стања, иако су то налагале потребе времена. Обично се у правно-историјској науци узима 1796. година као почетак стварања црногорске народне власти. Тиме се занемарују резултати претходника владике Петра I који су ипак били евидентни. Скоро до краја XVII вијека у Црној Гори је у извјесној мјери сачувана племенска равноправност. Пословима племена управљало се преко својих скупштина (племенски збор) или племенски изабраних органа који су били под надзором скупштине главара. Ти органи су: војвода за војне послове, сердар за остале послове у племену и Суд добрих људи за рјешавање послова међу племеницима, а састојао се од једног вијећа са шест, девет или дванаест најугледнијих главара на челу са сердаром.

Током XVIII вијека племенска организација у Црној Гори достиже такав степен развоја да се нужно наметала потреба за формирањем централних органа државне власти. Зачетак овакве власти представљала је општеплеменска скупштина, као највиши орган. Рад скупштине у почетку није био праћен никаквим правним актима, а ни она, и ако би донијела какву одлуку, није била у могућности да се реализује. У ствари, то је био више збор него скупштина, па је због тога кроз литературу и позната под називом збор, сабор, скупштина и сл. Скупштини је могао присуствовати свако ко је то желио. Ипак на њима су присуствовали углавном најугледнији људи из племена. Засједала је на Цетињу, са малим изузецима када се одржавала и по племенима. Одлуке скупштине, у случају да се не испуне нијесу ничим санкционисане, те самим тим поједина племена су игнорисала договорене одлуке и радила су по сопственом нахођењу. - Племенски зборови су искључиво зависили од воље главара, и сваки од присутних је могао бити против понуђеног рјешења. Ипак, неслагање са већином је сматрано отпадништвом. На племенским скупштинама су расправљана питања заједничке борбе против непријатеља. Најчешћи спорови, које је неко племе на свом збору рјешавало, били су из домена имовинских односа или крвни деликти. Сваки други спор осим крвног био је лакше рјешив. Да би се спорови боље и прихватљивије рјешавали,

бирани су (за сваки спор појединачно) најугледнији људи са једне и са друге стране, који би имали задатак да непристрасно истраже могућности како би се спор што боље и праведније окончао.

Кад је ослободилачки покрет у Црној Гори ушао у фазу борбе за коначно ослобођење од Турака, наметнула се потреба и за стварањем органа јавне власти. Први такав покушај учињен је у доба владике Данила (1697-1735) формирањем општег црногорског суда 1713. године, познатог у науци под именом Суд владике Данила или Централни суд. Суд је био састављен од дванаест најистакнутијих главара из црногорских племена. На његовом челу налазио се Вукота Вукашиновић. Надлежност суда се простирала на територију цијеле Црне Горе, а рјешавао је обично спорове који су произлазили из крвне освете и умиривао поједина села и племена. Племенски главари, осјетивши да се њихова племенска права овим сужавају, пружали су снажан отпор, чиме је ова институција била практично ометена у раду. Тако је Суд владике Данила, као прва установа јавне власти, остао без значајнијих резултата. Но, без обзира на то, и сама идеја о његовом стварању имала је непроцјењив значај, јер је на тај начин сазријевала идеја о првом конституисању Црне Горе као државе. У доба владике Данила основана је још једна институција власти - Гувернадурство. Оно је формирано 1717. године, договором владике Данила и црногорских главара, с једне стране, и Млетачке Републике, с друге стране. Гувернадур је примао млетачку плату, а бирали су га Црногорци из својих редова. Све до 1750. године гувернадурство је било у породици Вукотића, а затим куповином прелази на породицу Радоњића. Гувернадурство је било војна организација на челу са гувернадуром, два сердара, четири кнеза и двадесет четири момка. У почетку гувернадури су имали дужност да регулишу односе између Црногораца и Млечана, како у разним кривичним споровима тако и за трговачке спорове. По наредби владике Данила гувернадур и кнезови су путовали по народу мирећи племена или су им судили. Покушај конституисања овако замишљеног органа, у ствари, представља зачетак првог правног система изван наслијеђених традиционалних племенских скупштина и општег црногорског збора.

Насљедник владике Данила, владика Василије је такође испољавао иницијативу за успостављање државне власти. Он је на једној скупштини 1751. године основао Суд од главних старјешина Црне Горе (сердара, војвода и кнезова). Овај суд је сачињавало дванаест најистакнутијих главара Црне Горе. Основна сврха Суда је била спровођење одлука донесених на општеној скупштини главара. Посебан значај овог органа представљале су практичне потребе на утемељивању државности путем оваквог, натплеменског форума. Реализација одлука Суда, који је радио без закона или

било каквих правних норми, зависила је од владичиног личног ауторитета. Сама владичина тежња ка државноправном устројству и прихватање такве идеје од појединих виђенијих главара значили су велики корак напријед, без обзира на то што су практични резултати изостајали.

За вријеме своје краткотрајне владавине (1766-1774) у Црној Гори, Шћепан Мали је успио да заведе ред, те да изгради ако не државу а оно бар "нешто налик на државу". Он је успио да у великој мјери ограничи племенску самовољу, крвну освету, пљачку и крађу. Шћепан Мали оснива Суд од дванаест главара 1771. године, на чијем се челу сâм налазио. Суд се одликовао строгошћу и правичношћу, тако да је успио скоро да искоријени крвну освету и крађу. Он је наредио да се за рад Суда узимају приходи са имања Цетињског манастира, ради плаћања судија који су путовали по племенима, док је судије који су били уз њега плаћао из наплаћених глоба. Шћепан Мали је формирао и оружану гарду, чији се број кретао од двадесет до педесет људи, који су му као лична пратња помагали и у извршавању судских одлука. Процес уједињавања црногорских племена под Шћепаном Малим много је допринио да се у племенских главара још више развије правна свијест о обавезама становника према заједници. Његовом смрћу 23. јануара 1774. године прекинут је за један период даљи ток државног конституисања. Рад државних институција се угасио, а поново је узела маха неслога и крвна освета међу племенима. То се може тумачити чињеницом да су Црногорци били навикли на анархију прије њега, па су једва дочекали да се ослободе такве стеге. Тек доласком владике Петра I на чело Црне Горе (1784) наставља се интензивнија активност на конституисању државних органа и доношења закона.

III

Доношење Одлуке

Уочи одлучујућих битака на Мартинићима и на Крусима 1796. године владика Петар I је неуморно радио на јединству и слози племена, као и територијалној повезаности Црне Горе и Брда. Тежио је ка стварању јединственог споразума са законском снагом под заклетвом, који ће се примјењивати како у оквиру старе Црне Горе тако и у сусједним племенима. Владика Петар I је успио да добије сагласност Црне Горе са законском снагом да пружи помоћ брдским племенима у борби против Турака. Овај историјски споменик је у историографији познат под називом "Одлука". У њој се први пут до тада изражава и подиже на степен правне обавезе свијест о домовини ("отечество"), а Брђани се називају браћом. Овим документом истакнуто је државно јединство Црне Горе и Брда.

Текст оригинала "Одлуке", као и њезин препис, није сачуван. Она је први пут објављена 1836. године у календару "Грлица". У објављеном тексту нема наслова нити датума када је донесен. Интересантно је да Милорад Медаковић текст "Одлуке" чак и не помиње у својој књизи "Повесница Црне Горе" из 1850. године, иако је објавио оба Законика владике Петра I. Двадесет година касније (од издања у "Грлици") поново је објављен текст "Одлуке". Њу је објавио Димитрије Милаковић у својој књизи "Историја Црне Горе" 1856. године, према тексту из "Грлице". Душан Вуксан је такође објавио текст "Одлуке" у часопису "Записи" 1939. године, под насловом: "Главари црногорски Петру I 20. јуна 1796".³ Он је текст "Одлуке" објавио према Милаковићевом издању. Исти аутор је у својој књизи "Петар I Петровић Његош и његово доба" објавио некомплетан текст "Одлуке".⁴

Душан Лекић у својој књизи "Спољна политика Петра I Петровића", пишући о првим црногорским законцима, објавио је некомплетан текст "Одлуке".⁵

Ј. Бојовић је 1980. године у "Правном зборнику" објавио комплетан текст "Одлуке",⁶ уз опширан историјат њезиног настанка. Текст је штампан према издању из "Грлице" 1836. године, с тим што је прилагођен савременој правописној ортографији српскога језика.

У 1996. години текст "Одлуке" су објавили Радоман Јовановић и Зоран Лакић у књизи "Битка за Црну Гору: бој на Мартињићима".⁷ Текст "Одлуке" је комплетно објављен према његовом првом издању из "Грлице".

Сљедеће издање "Одлуке" објавио је Маријан Миљић у књизи "Повјесница црногорска".⁸ У овој књизи сабрано је седам најстаријих историја Црне Горе. "Одлука" је објављена у оквиру Медаковићеве "Историје Црне Горе".

Посљедње, досад, издање "Одлуке" објавили су Б. Павићевић и Р. Распоповић у зборнику документа "Црногорски законци" 1998. године.⁹ Текст је објављен према издању из "Грлице" од 1836. године.

Када се упореди текст "Одлуке" објављен у "Грлици" и Милаковићево издање уочавају се извјесне разлике. Наиме, Милаковић је у заградама додавао неке ријечи којих нема у тексту

³ Записи, 1939, књ. XXI, св. 2, стр. 140.

⁴ Д. Вуксан, *Петар I Петровић Његош и његово доба*, Цетиње, 1951, стр. 68.

⁵ Д. Лекић, *Спољна политика Петра I Петровића*, Цетиње, 1950, стр. 104.

⁶ Ј. Бојовић, *Op. cit.*, стр. 195-196.

⁷ *Битка за Црну Гору: бој на Мартињићима* / приредили Р. Јовановић, З. Лакић, Данилоград, 1996, стр. 44-45.

⁸ *Повјесница црногорска* / приредио Маријан Миљић, Подгорица, 1997, стр. 364-365.

⁹ *Црногорски законци: њавни извори и њолићички акћи од значаја за историју Црне Горе: зборник докумената* / приредили Б. Павићевић, Р. Распоповић, књ. 1, Подгорица, 1998, стр. 3-4.

објављеном у "Грлици". Поред осталог, Милаковић је у загради додао и датум "20 јунија". Како оригинал није сачуван, тешко је утврдити тачан датум њезиног настанка. Милаковић је могао имати у рукама оригинал "Одлуке", јер је и сâм навео да се оригинал чува "у изабраној арихиви на Цетињу", па је из њега могао унијети датум "20 јун" у текст "Одлуке."

У историјско-правној литератури је и даље спорно питање доношења "Одлуке", тј. да ли је датум 20. јун или нешто раније. Већина историчара који су писали о овом законском споменику, као што су: Бранко Павићевић, Ђоко Пејовић, Људмила Мурашова и др.¹⁰, узимала је за датум усвајања "Одлуке" 20. јун 1796. године. Међутим Љ. Мурашова не прави разлику између "Стеге" и "Одлуке" но о томе ће бити више ријечи у наставку рада. Са свим овим мишљењима се не слаже Ј. Бојовић, који у већ поменутом раду наводи да је "Одлука" донесена прије 20. јуна. Као аргумент својој тврдњи наводи писмо владике Петра I Махмут-паши Бушатлији од 10/21. јуна 1796. године у којем му отписује да ће пружити помоћ Брђанима и да ће се "бранити докле један тече". Он сматра да је владика морао имати неки претходни договор и сагласност, ако не свих а оно бар једног дијела црногорских главара. Исто тако, представници брдских племена долазили су прије 20. јуна код владике Петра I у манастир Стањевиће да га моле за помоћ у оружју и муницији, позивајући га чак да предводи црногорску војску на Мартињићима. Из овога Ј. Бојовић изводи закључак да је и прије 20. јуна постојао споразум односно "Одлука", јер га нијесу могли молити да предводи црногорску војску без претходно постигнутог договора. Ј. Бојовић је мишљења да је "Одлука" настала прије 10/21. јуна 1796, тј. прије писма владике Петра I Бушатлији. Он такође сматра да је наслов "Одлуке" "Главари црногорски Петру I 20. јуна 1796" који је дао Д. Вуксан и објавио у "Записима" 1939. године произвољан и нетачан, истичући да "Одлука" није намијењена владици Петру I већ да је она резултат договора владике и главара. Ову Бојовићеву тврдњу, као и његов навод у вези са доношењем датума "Одлуке", оспорила је руска историчарка Љ. Мурашова. Она је у једном од фондова Архиве спољне политике Русије, под називом "Јонска острва", пронашла поред других важних докумената из историје Црне Горе и руску варијанту текста "Одлуке" који је насловљен у нашем преводу: "Ми главари и све старешине... прихватисмо...". Из текста се види да су главари и све старјешине споразум презентирали на скупштини народа у своје име. Полазећи од оваквог

¹⁰ Б. Павићевић, *Стиварање црногорске државе*, Београд, 1955; Ђ. Пејовић, *Црна Гора у доба Пејтра I и Пејтра II*, Београд, 1981; Љ. Мурашова, *Нови подаци у Архиви спољне политике Русије о законодавној дјелатности Пејтра I Пејтровића Њеџоша*, Историјски записи, 1992, бр/ 1-4, стр. 137-157.

наслова текста "Одлуке", Љ. Мурашова долази до закључка да је формулација коју је дао Д. Вуксан исправна. Што се тиче датума доношења "Одлуке" 20. јун 1796. године, који је по Ј. Бојовићу споран (сматрајући да је донесен раније), Љ. Мурашова истиче да на пронађеном документу постоји читак датум "20. јун 1796".¹¹

Текст "Одлуке" је писао сâм владика Петар I. Он га је даље слао у племена и нахије на одобрење и потврду од стране племенских главара. На збору у Цетињу 20. јуна 1796. године она је потврђена од присутних главара. Збору нијесу присуствовали главари из Црмничке нахије, што се види из посланице владике Петра I упућене Црмничанима од 26. јула 1796. године. Тек на општецрногорском збору у Цетињу 5/16. јула 1796. године, "Одлука" је потврђена и прихваћена од свих црногорских главара. Ово је била посљедња скупштина уочи одлучујуће битке на Мартинићима против Бушатлије.

IV

Законик из 1796. године - Сџеџа

Доношење Одлуке послужило је владици Петру I као полазна основа за израду Законика који се у историјско-правној литератури помиње под више назива: *Сџеџа*, *Законска Сџеџа*, *Под знамењем својишџеџ барјака* и *Сџоменици из њовиеснице народа црногорскоџ*. Аутор и овог Законика био је владика Петар I. Рад на Законику завршио је до 20. VI/1. VII 1796. године, кад је и усвојен на скупштини присутних главара на Цетињу. Законик има свега шест чланова. Он има више карактер програмске декларације којом се учешће у ослободилачкој борби против Турака поставља као законска обавеза сваког Црногорца. Овај законски споменик има карактер конституционалног нормативног акта. Њиме се први пут законски прокламује територијално и политичко јединство Црне Горе и Брда. Законодавац није прецизирао да ли се ове одредбе односе и на ону територију која се није налазила у саставу Црне Горе до 1796. године. Не зна се тачно ни у колико је примјерака овај Законик преписан. У члану шест се између осталог каже: "...свака нахија да прими и узме по једно писмо..., а у Митрополији једно остависмо, које има бити сохрањено међу грамате и хрисовуље царске и свакому царскому краљевскому оли принципскому двору и посланику приказано".¹²

Ако се има у виду да је Црна Гора те 1796. године имала четири нахије, онда су могла постојати четири преписа и оригинал; ако се,

¹¹ Љ. Мурашова, *Op. cit.*, стр. 138.

¹² М. Медаковић, *Повесница Црне Горе...*, Земун, 1850, стр. 138.

пак, рачунало и на Бјелопавлиће, Пипере, Ровца и Морачу, онда је морало бити осам истовјетних преписа и оригинал.

Овај Законик је био често предмет интересовања научника, па је зато више пута објављиван у историјско-правној литератури. Дуго времена правни историчари су као прво издање "Стеге" наводили издање М. Медаковића из 1850, које је објављено у додатку његове књиге "Повесница Црне Горе". Међутим, прво издање "Стеге" објавио је исти аутор у загребачком листу "Славенски југ" 1849. године. М. Медаковић је прије тога био код Његоша четири године као секретар, затим је августа 1848. године отишао у Загреб, гдје је радио у редакцији Гајевих "Новина", а једно вријеме је сређивао и чак уређивао "Славенски југ". Док је био на Цетињу дошао је до рукописа "Стеге" и први пут је објавио у овом листу. Уочљиве су извјесне разлике између Медаковићевог првог издања из 1849. и другог издања из 1850. године. У првом издању Законик је објављен под насловом: "Споменици из повиеснице народа црногорског", док је код другог издања наслов: "Под знамењем свеопштег барјака". Послије наслова у првом издању М. Медаковић је унио свој текст, који није саставни дио Законика, слједеће садржине: "Увјерен сам да је сваком мило штогод чути о Црној Гори, о овом слободном у Славјанству гнијезду. Црногорски живот је јако мучан. Они [Црногорци] су били вазда у несили, само да су своју предрагу слободу сачувати могли. Како су они при грозећој погибељи поступали може се из слједеће заклетве главарах црногорскијех видити".¹³ Текст Законика се завршава реченицом: "на Цетиње, при обштем скупу, 2. јунија 1796. године" (ово је вјероватно штампарска грешка код датума 2. јуна, јер треба 20. јунија - М. М.). Код другог Медаковићевог издања датум је наведен у уводном дијелу прије текста чланова Законика. М. Медаковић је уз прво издање Законика написао и краћи коментар.

Законик је, као што смо већ навели, поново објавио М. Медаковић у "Повесници Црне Горе" 1850. године, заједно са "Закоником обшчим црногорским и брдским". Они су објављени у додатку књизи и посебно су нумерисани (стр. 1-48). Прије текстова Законика Медаковић је написао два поглавља, и то: "Увод" (стр. 1-4) и "О суцима и суду" (стр. 5-19). Послије тога слиједи текст Законика из 1798. године (стр. 21-39) и на крају Законик из 1796. године (стр. 39-42). Насловио га је: "Под знамењем свеопштег барјака". Послије наслова М. Медаковић је унио свој текст, који није саставни дио Законика. Тај текст гласи: "Поради опшенародне

¹³ Љ. Дурковић - Јакшић, *Прво издање "Стеге" којом су се црногорски главари на Цетињу 1796. године договорили о борби противу хришћанских непријатеља и унутрашњих издајника*, Богословија, Београд, 1971, стр. 1-2, стр. 160

стеге и домаће слогe против свог непријатеља установили су договорно следујућу закону стегу у години 1796. јуниа 20".¹⁴

О овим законцима писао је и Валтазар Богишић у својој књизи "Писани закони на словенском југу" 1872. године. Богишић се, пишући о Законику из 1798, користио Медаковићевим издањем. Он помиње и Законик из 1796. године и каже: "како додатак 6 чланака од 20. јунија г. 1796", али између краја Законика и почетка овог додатка има датум "на Цетињу августа числа 1803. года", па се не зна да ли је тога дана био поново потврђен Законик од 18. октобра 1798. године или само наведених "6 чланака".¹⁵

Марко Драговић је у своме раду "Материјали за историју Црне Горе" 1886. године такође објавио текст Законика из 1796. године.¹⁶ Објављен је према сачуваном препису ђакона Алексеја, иначе секретара владике Петра I. М. Драговић овај Законик назива прогласом, што је погрешна и произвољна оцјена. Он даље наводи да Законик објављује "од ријечи до ријечи". Вјероватно је М. Драговић користио Алексејев препис који се и данас чува у Народном музеју на Цетињу.

Издања М. Медаковића и М. Драговића су два основна и уједно два најстарија издања према којима су сви сљедећи објављивачи приређивали текст Законика. Упоређујући ова два издања могу се примјетити извјесне разлике. М. Медаковић је Законик насловио ("Под знамењем свеопштег барјака"), док је код М. Драговића наслов изостављен, као и уводни дио који се налази у Медаковићевом издању. Код М. Драговића на крају текста нема потписа, већ је у напомени дао објашњење: "На ово писмо је потписан и руски ђакон Алексије, који је био секретар владике Петра I. Писмо је назначено под № 439".¹⁷ У Медаковићевом издању на крају текста Законика стоје потписи: "Јован Радоњић, црногорски губернатр, сердар Јово Петровић, кнез Вук Богдановић и остали главари од све Црнегоре".¹⁸

Руски научник и публициста П. А. Ровински у својој књизи "Черногорија", књ. 1, објављеној у Санктпетербургу помиње само скупштину од 20. јуна 1796. године на којој је донесена одлука да се води борба против Турака. Он, међутим, не помиње да је на тој скупштини усвојен Законик од стране главара. Међутим, када пише о Законику из 1798. године и његовом посљедњем члану 33, он набраја и чланове Законика из 1796. године.

¹⁴ М. Медаковић, *Op. cit.*, стр. 39.

¹⁵ Ј. Бојовић, *Op. cit.*, стр. 18.

¹⁶ М. Драговић, *Материјали за историју Црне Горе*, Гласник ученог друштва, 1886, бр. LXV, стр. 131-133.

¹⁷ *Ibid.*, стр. 133.

¹⁸ М. Медаковић, *Op. cit.*, стр. 42.

Законик из 1796. године објављен је и у анонимној публикацији упереној против династије Петровић у издању Главног одбора црногорске емиграције. Наслов књиге је "Неколико крвавих слика из албума Петровић-Његошевог дома".¹⁹ У овом издању Законик умјесто шест има једанаест чланова. Чланови 5, 6, 7, 8 и 9 су исконструисани. Члан десети одговара петом, а једанаести шестом члану. Законик је насловљен као и код Медаковића.

Стево Петровић Његош је 1903. године у својој књизи "Законик владике црногорског Петра I - светог" објавио оба законика.²⁰ Приредио их је према Медаковићевом издању, с тим што је изоставио његов уводни текст, а умјесто њега дао је свој текст: "Истога дана потврђена је и законска стега, коју су сви главари договорено установили и потврдили године 1796, јула 20".²¹ (Овдје се вјероватно ради о штампарској грешци, јер треба да стоји 20. јуна - М. М.).

Издавачко предузеће Унирекс из Никшића је 1992. године поново објавило издање С. Петровића из 1903. године као фототипско.²²

Сљедеће издање Законика из 1796. године објавио је Јован Јовановић у часопису "Архив за правне и друштвене науке" 1910. године под називом "Закона стега".²³ Текст је објавио према Медаковићевом издању, с тим што је изоставио уводни дио текста. Он сматра да је Стега обнародована 1796. године, а да је 1798. поново потврђена при доношењу "Законика общег црногорског и брдског".

Законик је 1912. године објавило и Министарство правде Краљевине Црне Горе у збирци докумената под насловом "Зборник судских закона, наредба и међународних уговора по судској струци за Краљевину Црну Гору",²⁴ као званично издање. Текст је објављен према издању С. Петровића из 1903. године.

Сљедеће издање Законика из 1796. године објавила је Радмила Петровић 1930. године у "Годишњици Николе Чупића".²⁵ Текст Законика је објавила према Медаковићевом издању. Она је у фуснотама испод текста указала на разлике у текстовима између Медаковићевог и Драговићевог издања. Она је такође изоставила

¹⁹ *Неколико крвавих слика из албума Петровић-Његошевог дома*, књ. к.б.м., [1898], стр. 234-238.

²⁰ С. Петровић Његош, *Законик владике црногорског Петра I - светог*, Цетиње, 1903, стр. 31-34.

²¹ *Ibid.*, стр. 32.

²² С. Петровић Његош, *Op. cit.*, фототипско издање, Никшић, 1992, стр. 31-34.

²³ Ј. Јовановић, *Законодавство у XVIII и XIX веку у Црној Гори*, Архив за правне и друштвене науке, 1910, књ. IX, св. 5-6, стр. 362-364.

²⁴ *Зборник судских закона, наредба и међународних уговора по судској струци за Краљевину Црну Гору*, службено издање, књ. II, Цетиње 1912, стр. 20-23.

²⁵ Р. Петровић, *Законик Петра I владике црногорског (криптичко издање)*, Годишњица Николе Чупића, књ. XXXIX, стр. 68-71.

уводни дио текста Медаковићевог издања. Чланове Законика је означавала арапским цифрама, док су код свих осталих издања обиљежени словима. Она је вјероватно повела издањем А. Попова, који је чланове Законика из 1798. године означавао арапским цифрама. Р. Петровић је Законик објавила под насловом "Стега".

Исте године Законик је објавио и Душан Вуксан у часопису "Записи".²⁶ Текст је објавио према оригиналу који се чува у Архивском одјељењу Државног музеја на Цетињу. Ради се о препису руског ђакона Алексеја. Д. Вуксан је мишљења да је то најстарији текст Законика из 1796. године. Он сматра да је "Стегу у законску форму укалупио руски комесар ђакон Алексеје" што се не може прихватити. Истина је то да је он "Стегу" само преписао, као лични секретар владике Петра I. По свој прилици он ју је и уобличио у законску форму. Д. Вуксан је мишљења да су Алексејев препис користили и Медаковић и Драговић.

У послеријатном периоду Законик из 1796. године први је објавио Нико С. Мартиновић 1963. године у часопису "Стварање"²⁷ Објављен је према издању Д. Вуксана, уз исправку неких грешака које се налазе у Вуксановом препису.

Чедо Вуковић је 1965. године такође објавио Законик у књизи "Фреске на камену".²⁸ Објављен је заједно са Закоником из 1798. године, без коментара. Ч. Вуковић је Законик објавио према Званичном издању из 1912. године. Насловио га је "Стега".

Сљедеће издање Законика објавила је Вера Петрић у зборнику докумената под насловом "Из правне историје народа Југославије".²⁹ Текст Законика је објављен према издању Р. Петровић из 1930. године и без коментара.

Факсимили оригинала рукописа "Стеге", који се сада чува у Народном музеју на Цетињу, објављен је и у тротомној књизи "Историја Црне Горе" 1975. године.³⁰ Фотокопија рукописа је објављена у смањеном обиму због тога што је формат оригинала много већи од формата публикације у којој се објављује овај документ.

У свом обимном раду под насловом "Законодавни рад митрополита Петра I Петровића до доношења Законика из 1798. године" Ј. Бојовић је поред обимног коментара објавио и три издања Законика у "Правном зборнику" 1980. године³¹. Он је објавио

²⁶ Д. Вуксан, Радмила С. Петровић, *Законик Пејтра I владике црногорског...*, Записи, 1930, књ. VI, св. 5, стр.302-304.

²⁷ Н. С. Мартиновић, *Заклећива у народу и у "Црногорском вијенцу"*, Стварање, 1963, бр. 9-10, стр. 216-223.

²⁸ *Фреска на камену/ Пејтар I Пејтровић Њеџош*, приредио Ч. Вуковић, Титоград, 1965, стр. 495-498.

²⁹ В. Петрић, *Из њравне историје народа Југославије: одабрани извори*, Београд, 1968, стр. 203-205.

³⁰ *Историја Црне Горе: од њочетика XVI до краја XVIII вијека*, књ. 3, том 1, Титоград, 1975, стр 448-449.

репринт издање текста који је Медаковић објавио 1850. године. Осим тога, објавио је и факсимил рукописа који се чува у Архивском одјељењу Државног музеја на Цетињу, фонд Петра I, бр. 178, као и рашчитани текст који је урадио Првослав Ралић. Ј. Бојовић је у овом раду, досад најпотпуније, описао садржај и појаву Законика из 1796. године, разне варијанте његовог текста, као и попис његових издања.

Петар Стојановић је приредио репринт издање Законика из 1796. и 1798. године на основу Медаковићевог издања, које је заједно са Законом Данила Првог из 1855. године и обимном студијом уз ове законе објавила Централна народна библиотека са Цетиња 1982. године.³² Осим тога, П. Стојановић је објавио и факсимил рукописа "Стеге" који се налази у Музеју на Цетињу.

Исте године Законик су објавили Љубомирка и Срђан Шаркић у књизи "Одабрани извори из државно-правне историје Југославије".³³ Текст су објавили према издању Р. Петровић из 1930. године и без коментара.

Сљедеће, 1983. године Законик из 1796. године објавио је и Љубомир Дурковић-Јакшић у часопису "Богословље", у раду "Прво издање 'Стеге' којом су се црногорски главари на Цетињу 1796. договорили о борби противу хришћанских непријатеља и унутрашњих издајника."³⁴ Законик је објавио према првом издању М. Медаковића из 1849. године у "Словенском југу". Испод текста Законика пише: "на Цетиње, при обштем скупу, 2. јунија 1796. године"³⁵ (ово је вјероватно штампарска грешка, треба: 20. јунија - М. М.).

У 1988. години објављена су два издања Законика из 1796. године. В. Јовићевић је у својој књизи "Државотворац без тамница", која је његов магистарски рад, објавио и текст Законика. То је, у ствари, изворни текст (фототипско издање) Медаковићевог издања.³⁶

Јевто Миловић је такође објавио овај Законик у књизи "Писма и друга документа, грађа: 1821-1830".³⁷ Текст је објавио према Медаковићевом издању и без коментара.

Јован Бојовић је, трагајући за рукописима Законика из 1798. године, истраживао грађу у фондовима Цетињског и Которског

³¹ Ј. Бојовић, *Op. cit.*, стр. 219-232.

³² *Законик обичи црногорски и брдски; Законик Данила Првог*, фототипско издање (са историјско-правном студијом Петра Ђ. Стојановића), Цетиње, 1982, стр. I-III, XLV-XLVIII.

³³ Љ. Крклеш - С. Шаркић, *Одабрани извори из државно-правне историје Југославије*, Београд, 1982, стр. 194-195.

³⁴ Љ. Дурковић-Јакшић, *Op. cit.*, стр. 160-161.

³⁵ *Ibid.*, стр. 161.

³⁶ В. Јовићевић, *Op. cit.*, стр. 33-36.

³⁷ *Писма и друга документа, грађа: 1821-1830./ Петар I Петровић Његош*, приредио Ј. Миловић, Титоград, 1988, стр. 380-382.

архива, али га у тим архивима није нашао. Он је радећи у Архиву спољне политике Русије у Москви 1989. године успио да дође до текста превода на руском језику оба Законика. Руска историчарка Ирина С. Достјан му је скренула пажњу на једну сигнатуру у поменутом архиву под којим се налазило обиље грађе из периода владике Петра I на руском језику. Грађу под овом сигнатуром раније су користили историчари И. С. Достјан, Н. И. Хитрова и Ј. П. Аншаков. Интересантно је да ни Ј. П. Аншаков ни Н. И. Хитрова нијесу наишли на рукопис Законика из 1798. године, иако су писали о државној организацији Црне Горе у вријеме владике Петра I. Рукописе ова два Законика, као и друга важна документа, послао је руски дипломата Степан Андреевич Санковски 1805. године (који је тада боравио у Црној Гори) Министарству спољних послова Русије. Захваљујући томе, сачувани су њихови рукописи на руском језику. Санковски је из Црне Горе послао више шифрованих извјештаја управнику Министарства спољних послова Русије Адаму Адамовичу Чарторијском. Он је све шифроване материјале слао са ознаком броја извјештаја. Тако је уз извјештај бр. 44 и 45 Санковски послао и текст Законика из 1796. године. Преведен је, на руском језику. Њега је у Архиву спољне политике Русије први пронашао Ј. П. Аншаков. Он га је 1981. године припремио за штампу и објавио у своме раду "Ослободилачка борба Црне Горе и руско-црногорски односи крајем XVIII и почетком XIX вијека". Исти аутор је 1992. године у "Историјским записима" објавио препис Законика из 1796. године на руском језику.³⁸ Законик је пронашао у фонду "Главни архив" у Архиву спољних послова Русије. Ово издање се унеколико разликује од осталих издања која су изашла код нас, дијелом из разлога што је Законик био специјално намијењен руском цару. Ова претпоставка проистиче и из садржаја члана четири у којем се испољава жеља за моћним покровитељем од стране држава, при чему се у првом плану подразумијева Русија. Међутим, упоређујући рукопис Законика на руском језику, рукопис који се налази на Цетињу и издање М. Медаковића, може се примјетити да има ситнијих разлика редакцијске природе које не мијењају суштину Законика. Код превода на руском језику година у наслову је написана арапским цифрама (1796), а у цетињском рукопису словима. Послије насловног текста и датума у руском рукопису стоји реченица: "Објављем всему народу" (Објављујемо читавом народу), док у цетињском рукопису и код Медаковића ове реченице нема. Чланови Законика у цетињском рукопису написани су словима (Первое...Шест), а на руском-арапским цифрама (1-6). Код руског превода текста Законика послје

³⁸ Ј. П. Аншаков, *Из историје законодавства Црне Горе у периоду митрополија Петра I Његоша*, Историјски записи, 1992, св. 1-4, стр. 133-141.

члана шест нема потписа, као што је то случај код Медаковића и у цетињском препису. Иако се ради о преводу преписа Законика, сâмо његово проналажење и публикавање представља драгоцен прилог даљег изучавања историје руско-црногорских односа. Научни значај овог подухвата је несумњив.

Руска историчарка Људмила Мурашова је у свом раду "Нови подаци у Архиву спољне политике Русије о законодавној дјелатности Петра I Петровића Његоша" 1992. године објавила, поред неколико изузетно значајних докумената из црногорске историје, и руски превод текста Законика из 1796. године. Текст Законика је скоро истовјетан оном који је објавио Ј. П. Аншаков, с незнатном разликом једино у погледу транскрибовања на савремено руско писмо. Објављена документа је пронашла у једном од фондова поменутог архива, под називом "Јонска острва". Ова документа су спојена у једној свесци без икаквог хронолошког реда.³⁹

Док Ј. П. Аншаков под објављеним документом, иако га назива Закономиком из 1796. године, подразумејева "Стегу", дотле Љ. Мурашова, исти документ идентичног садржаја назива "Одлуком". На тај начин изазива се забуна, када је ријеч о истраживањима руских историчара у вези с преписом којег документа је у овом случају ријеч. Једина стварна разлика између објављених преписа Законика је у томе што потичу из различитих архивских фондова Архива спољних послова Русије.

Поводом јубилеја 500 година прве штампане књиге на словенском југу, Државни архив Црне Горе је 1995. године приредио изложбу на тему "Црна Гора кроз ћирилица документа до 1860. године". Том приликом издат је и каталог изложених експоната под истим насловом. Међу овим експонатима објављена је и "Стега", тј. факсимил оригинала који се налази у Архивском одјељењу Државног музеја на Цетињу.⁴⁰

У 1996. години, тј. јубиларној години поводом 200 година од доношења "Стеге", овај Законик је објављен чак осам пута. Милован Мушо Шћепановић је у часописима "Адвокату"⁴¹ и "Правном зборнику"⁴² објавио текст Законика из 1796. године према издању Р. Петровић из 1930. године, са краћим коментаром о његовом историјату.

Исте године изашло је јубиларно издање "Стеге" посвећено годишњици њеног настанка и обиљежавања великог јубилеја

³⁹ Љ. Мурашова, *Op. cit.*, стр. 41.

⁴⁰ *Црна Гора кроз ћирилица документа до 1860. године!* аутори изложбе Јелена Живковић, Миле Бакић, Цетиње, 1995, стр. 54.

⁴¹ М. Шћепановић, *Први црногорски законодавни акти - Сћега 200 година Сћеге*, Адвокат, 1996, бр. 4, стр. 159-161.

⁴² М. Шћепановић, *Први црногорски законодавни акти - Сћега поводом 200-годишњице од доношења (1796-1996)*, Правни зборник, 1996, св. 1-2, стр. 279-281.

двјестогодишњице модерне црногорске државе у издању Министарства правде Владе Републике Црне Горе.⁴³ Приредили су га Бранко Павићевић и Радослав Распоповић. Они су објавили три верзије текста Законика. Осим фотокопије оригинала, у природним димензијама који се чува у Народном музеју на Цетињу, објављена је и штампана верзија на црквенословенском, као и савременом српском ћириличном писму. То је прво такво издање оригиналног примјерка "Стеге", док рашчитане верзије презентирају досад најпрецизније њезин садржај.

Законик из 1796. године под називом "Стега" објавили су Радоман Јовановић и Зоран Лакић у књизи "Битка за Црну Гору: бој на Мартинићима", такође 1996. године. Текст Законика је објављен без коментара и навођења извора одакле је преузет.⁴⁴

Исте године "Стега" је објављена и у зборнику радова под називом "Бој Црногораца и Брђана с Махмут пашом 1796."⁴⁵ Објављен је без коментара и навођења извора.

Као приређивач књиге "Пјесме, Писма, Посланице" владике Петра I Ч. Вуковић је објавио и "Стегу".⁴⁶ Објављена је према издању Р. Петровић из 1930. године, како сâм аутор наводи у напоменама своје књиге. Међутим, постоји извјесна разлика између ова два издања. Код Р. Петровић чланови "Стеге" су обиљежени арапским цифрама (1 - 6), док су код Ч. Вуковића исписани словима (прво...шесто).

У 1998. години Законик из 1796. године објављен је шест пута. У зборнику докумената "црногорски законици" који су приредили Б. Павићевић и Р. Распоповић објављена су два издања "Стеге".⁴⁷ Објављен је факсимил оригинала из Народног музеја на Цетињу, као и њезин транскрибовани текст. У овом издању "Стеге" нема уводног дијела из Медаковићевог издања, зато што такав текст не постоји у оригиналу. Објављена су сва имена потписника "Стеге".

У тротомној књизи "Петровићи - писци - духовници - владари" који су приредили Слободан Томовић и Горан Секуловић објављен је Законик под називом "Стега".⁴⁸ Уз ово издање није наведен извор одакле је преузет нити је дат коментар.

⁴³ *Стега 1796-1996: јубиларно издање поводом двијестогодишњице модерне црногорске државе*, Цетиње, 1996, стр. 12.

⁴⁴ *Битка за Црну Гору : бој на Мартинићима* / приредили Р. Јовановић, З. Лакић, Даниловград, 1996, стр. 46-48.

⁴⁵ *Бој Црногораца и Брђана с Махмут пашом 1796 : зборник радова о биткама на Мартинићима и Крусима* / уредник Д. Станишић, Цетиње, 1996, стр. 88-90.

⁴⁶ *Пјесме, Писма, Посланице* / Петар I Петровић Његош, приредио Ч. Вуковић, Цетиње, 1996, стр. 371-373.

⁴⁷ *Црногорски законици...*, Ор. cit., 3-6 и 7-9.

⁴⁸ *Петровићи - писци - духовници - владари* / приредили С. Томовић, Г. Секуловић, књ. 1, Подгорица, 1998, стр. [531] - 532

Два издања Законика из 1796. године објавио је и Љубомир Каписода у књизи "Манастир Стањевићи стогодишња резиденција династије Петровића", која се недавно појавила из штампе.⁴⁹ Он је поред фотокопије рукописа оригинала из Народног музеја на Цетињу објавио и текст "Стеге" према издању М. Медаковића, без коментара.

Ново издање "Стеге" објавили су Светислав Мариновић, Ратко Вукотић и Марко Дакић у својој обимној и веома интересантној монографији "Црногорско судство кроз историју".⁵⁰ Књига ће ускоро изаћи из штампе. Текст Законика је објављен без навођења извора одакле је преузет и без коментара уз текст.

Осим домаћих аутора, ови законици су привлачили пажњу и страних научника. Руски публициста А. Попов у својој књизи "Путовање у Црну Гору", 1847. године не објављује Законик из 1796. године, али је његов назив који се налази у Медаковићевом издању "Под знаменом свеопштег барјака" спојио са завршном реченицом текста Законика из 1798. године.

Први превод Законика из 1796. године на француски језик према Медаковићевом издању објављен је у француском часопису "Монитеру" 1854. године, дакле, само пет година послје првог објављивања Законика код нас. У "Монитеру" датум "августа 17 числа 1803. года" налази се испод шестог члана "Стеге", а требало би да стоји на крају текста Законика из 1798. године.

Чешки историчар Херменегилд Јиречек објавио је Законик у своме раду "Законодавство Црне Горе новог доба" 1864. године, и то према издању М. Медаковића.

Већ смо навели да је руски историчар Ј. П. Анашков објавио Законик два пута, и то: 1981. и 1992. године, на основу превода текста рукописа који је он пронашао у Архиву спољне политике Русије у Москви. Исто тако Законик је објавила и Љ. Мурашова, такође превод његов на руски језик. И о овом издању већ је било ријечи.

Према томе, Законик из 1796. године до сада је објављиван четрдесетједан пут, и то: тридесетшест пута код нас: М. Медаковић (1849. и 1850), М. Драговић (1886), Издање главног одбора црногорске емиграције (б. м. [1998]), С. Петровић Његош (1903. и 1992), Ј. Јовановић (1910), Званично издање (1912), Р. Петровић (1930), Д. Вуксан (1930), Н. С. Мартиновић (1963), Ч. Вуковић (1965. и 1996), В. Петрић (1968), у Историји Црне Горе (1975), Ј. Бојовић (1980 - три издања), П. Стојановић (1982 - два издања), Љ. Дурковић-Јакшић (1983), В. Јовићевић (1988), Ј. Миловић (1988), у

⁴⁹ Љ. Каписода, *Манастир Стањевићи стогодишња резиденција династије Петровића (историјски и извори)*, Цетиње, 1998, стр. 206-210.

⁵⁰ С. Мартиновић, Р. Вукотић, М. Дакић, *Црногорско судство кроз историју*, [Подгорица, 1998], стр. 759-761.

Каталогу изложбе (1995), Б. Павићевић - Р. Распоповић (1996 - три издања), у Зборнику радова (1996), Р. Јовановић - З. Лакић (1996), М. Шћепановић (1996 - два издања), Б. Павићевић - Р. Распоповић (1998 - два издања), С. Томовић - Г. Секуловић (1998), Љ. Каписода (1998 - два издања), док је у иностраној литератури објављено пет издања, и то: у Монитеру (1854), Х. Јиречек (1864), Ј. П. Аншаков (1981. и 1992) и Љ. Мурашова (1992).

У историјско-правној литератури постоје различита мишљења у вези с датумом доношења "Стеге". Наиме, помињу се датуми 20. јун и 6. август 1796. године. Углавном се као датум његовог доношења истиче 20. јун/1. јул 1796. Тај датум се налази у два основна његова издања у Медаковићевој "Повјесници" и "Материјалима за историју Црне Горе" Марка Драговића, као и у низ каснијих издања објављених према једном или другом издању.

Други датум њеног доношења, тј. 6. август 1796. године, поједини историчари почињу да узимају с краја XIX вијека (Константин Јиречек, Стојан Новаковић и др.). До сличног закључка је дошла и Р. Петровић у већ поменутој историјскоправној расправи објављеној у "Записима" 1929. године. Она је оспорила датум који се налази на објављеним издањима (првом и каснијим), позивајући се на члан 1 Законика из 1798. године у којем је извршена потпуна рецепција "Стеге" тиме што у њему поред осталог пише: "... потврдисмо једним гласом свиколици писмо наше августа истога числа то јест на дан Преображенија Христова на 1796. года, на Цетиње учињено, које се при овој књизи находи". С обзиром на то да је изразом "писмо" означена "Стега" и у самом њеном тексту (чл. 6), Р. Петровић је закључила да су "писмо" из чл. 1 "Законика" и "Стега" једно исто, те да је, према томе, по тексту "Законика" она донијета на Преображеније 6. августа 1796. године. Исто тако у четрнаестом члану "Законика обшчег црногорског и брдског" између осталог пише: "Која се лупештина нађе прије него ли је вјера и зарука међу нама на Цетињу 1796. на Преображеније, августа 6. дана утврђено, такве лупештине да се имају судити по староме обичају..." Пошто се у оба члана помиње празник Преображење, а с обзиром да он као непокретни црквени празник сваке године пада истог датума, то се поуздано може тврдити да је "Стега" потврђена баш овог датума.

Што се тиче првог наведеног датума (20. јун), Р. Петровић је мишљења да он није постојао у првобитном тексту, већ га је додао М. Медаковић. Д. Вуксан се није сложио са датирањем "Стеге" како је то урадила Р. Петровић. Он је, објавивши "Стегу" с примјерка из Државног музеја на Цетињу, мишљења да је датум који се налази на том документу "20. јун 1796" тачан, с обзиром, како он истиче, да је то "најстарији текст" Законика.

Ни у новијој историјско-правној литератури ово питање није ријешено. Б. Павићевић је у књизи "Стварање црногорске државе" пишући о датуму доношења "Стеге" заузео став да је донесена на скупштини црногорских главара на Цетињу 6. августа 1796. године. Исто мишљење изнио је и Ђ. Пејовић у књизи "Црна Гора у доба Петра I и Петра II". Ј. Бојовић је мишљења да је Законик из 1796. године први пут донесен на скупштини присутних главара на Цетињу 20. јуна/1. јула 1796. године. На тај састанак нијесу дошли Црмничани, што се види из посланице владике Петра I протопопу Тодору и Црмничанима од 26. јуна/7. јула 1796. године, којом их кори што нијесу дошли на састанак који је био на Цетињу ради умира свих Црногораца. Законик је даље потврђен на скупштини у Цетињу 5/16. јула 1796. године од стране свих главара са простора четири нахије. Коначно, на скупштини од 6/17. августа 1796. године на Цетињу којој су присуствовали још представници Бјелопавлића, Пипера, Роваца и Морачана "Стега" је усвојена и добила је вид законодавног акта.

Глигор Станојевић у књизи "Црна Гора пред стварање државе" пише и о скупштини црногорских главара која се одржала на Цетињу 20. јуна 1796. године на којој је донесена одлука да се пружи отпор Махмут-паши Бушатлији. Из наставка текста може се закључити да он "Одлуку" и "Стегу", као и Љ. Мурашова, сматра истим актом, односно да је "Одлука црногорског збора" касније названа "Стега". Видне разлике у текстовима ова два акта Г. Станојевић објашњава чињеницом да је у једној варијанти преписа Одлука збора формулисана по тачкама, а то је била лична стилизација руског ђакона Алексеја, што је погрешна тврдња. Иначе, Г. Станојевић, као и Д. Вуксан, спори законску форму "Стеге". Спорно питање око датума доношења Законика из 1796. године, сасвим је сигурно, и даље ће заокупљати пажњу историчара, и очекивати је нове доказе у прилог некој од ових тврдњи.

Непосредно по изгласавању "Стеге" владика Петар I је обавијестио Грбљане о историјској сједници црногорске скупштине, на којој су "четири нахије од Црне Горе и Брдах" ријешили да "сви јединокупно и договорно" држе "слогу и јединство против општер непријатеља". Слична обавјештења послао је Ришњанима и изванредном провидуру Марку Соранцоу у Котору.

"Стега" је представљала свједочанство о нараслој народној свјести за још чвршће повезивање заједнице у којој ће општи интерес стајати испред нахијског, племенског, братственичког или личног. Правне санкције "Стеге" нијесу излазиле из сфере моралне природе. Владика је сматрао да је казна за издају отаџбине онаква каква је формулисана у "Стеги" тежа од смртне.

У историјско-правној литератури издања овог Законика најчешће су насловљавана са "Стега" и "Под знамењем свеопштег барјака". Овај други назив у потпуности одговара његовој садржини, изражавајући јединство и слогу Црногораца и Брђана у борби против Турака. "Стега" је, међутим, у литератури много познатији назив за овај Законик. Савременом читаоцу може бити занимљиво откуда назив "Стега", којег у оригиналу нема. Овај назив је, као што смо већ истакли, преузет из уводног дијела Медаковићевог издања, који није саставни дио Законика. Њиме се често служио и сâм владика Петар I, свакако најистакнутији познавалац оновременог народног говора. Етимологију овог израза најбоље је објаснио В. Богишић у својој књизи "Писани споменици на словенском југу", гдје је ријеч "Стега" протумачио ријечима - закон, дисциплина.

V

Законик обшчи црногорски и брдски

Постоје два најранија издања "Законика обшчег црногорског и брдског" која су приређена на основу манускрипта који се чувао у ризници Цетињског манастира. Први га је објавио руски публициста и историчар Александар Попов 1847. године, дакле 49 година после његовог доношења. Он је Законик објавио као прилог својој књизи "Путешествије в Черногорију" под насловом "Судебникъ черногорский" (Законик црногорски). Друго издање објавио је М. Медаковић 1850. године као прилог својој књизи "Повесница Црнегоре од најстаријих времена до 1830" под насловом "Законик обшчи црногорски и брдски". Кад се упореде текстови ова два издања, види се да они нијесу у потпуности идентични. Неподударност је посљедица техничких испуста приликом преписивања са оригинала. Сва каснија издања објављивана су према једном или другом издању. Медаковићево издање је знатно више коришћено из простог разлога што је књига А. Попова била веома ријетка код нас и дуго времена Законик није превођен на српски језик. Због тога сматрамо да је корисно указати на главне разлике у текстовима ова два издања. Као прво, Законници су различито насловљени (код А. Попова је "Законик црногорски", док је код Медаковића "Законик обшчи црногорски и брдски"). После наслова код А. Попова пише: "Петар Божиєю милостию Православный Митрополитъ Черногорский, Скендерийский, Зетский и Приморский", док овог текста код Медаковића нема. Код ова два издања Законика разликују се мјеста одржавања скупштине на којој је Законик донесен. А. Попов пише да је скупштина одржана у манастиру Стањевиће, што је исправно, док је према

Медаковићу скупштина одржана на Цетињу. Датум одржавања скупштине је истовјетан код обојице, тј. 18. октобар 1798. године. Чланови Законика код А. Попова означени су арапским цифрама (1-33), док су код Медаковића дати словима (Первое... Тридесет трече). У првом члану Законика издања А. Попова у дијелу текста који се односи на датум пише: "августа 6", док код Медаковића стоји: "августа истога числа". У члану 16 код Медаковића између осталог пише: "Будући све ово више писано саборним договором учинили и опет на данашњи Августа 17 ден, а 1790 года всеобщим собранием нашим разгледали и потврдили, потребно судисмо приставити ниже следујушчег правила".⁵¹ У издању А. Попова датум у овом члану је 17. август 1803. године. Један дио правних историчара се поводио датумом из Медаковићевог издања, сматрајући да је први дио Законика донесен 1790. године, што је погрешно. Код А. Попова на крају текста Законика стоји: "на Цетињу Августа 17 числа 1803 года под знамењем свеопштег барјака". Иначе он није објављивао Законик из 1796. године, већ је овај његов наслов повезао са датумом на крају претходног Законика. Код М. Медаковића је наслов "Под знамењем свеопштег барјака" видно одвојен од поменутог датума и припада тексту Законика из 1796. године. Интересантно је да ни код једног ни код другог издања на крају текста Законика нема потписа законодавца.

До сада није пронађен оригинал рукописа Законика из 1798. године. Једино је пронађен његов препис на руском језику који се налази у једном од руских архива. О томе да ли је имао више преписа не постоје поузданији подаци. С обзиром на значај и практичну примјену Законика сматрамо да је имао више преписа, и то свака нахија (њих четири), а можда и Брда. Препис је могао имати и Централни суд у Цетињу. Оригинал се чувао, по правилу, међу најзначајнијим документима у Цетињском манастиру. Каква је судбина оригинала Законика била - тешко је са сигурношћу утврдити. Извјесно је да се он налазио у Цетињу 1842. и у периоду 1844-1848. године, тј. за вријеме боравка његових приређивача А. Попова и М. Медаковића. М. Медаковић тврди да је у Цетињу 1850. године био "један егземпляр Законика", али не наводи да ли је то био оригинал или препис "који већ 54 године у рукопису лежи".⁵² Претпоставка Д. Вуксана да је Законик пропао приликом закопавања главне архиве 1916. године, а која је откопана тек 1923. године, мало је вјероватна из разлога што читав рукопис није могао иструлити до те мјере да се не може утврдити да је то оригинал или препис. Да се оригинал налазио до 1916. године на Цетињу логично би било да издавачи користе њега, а не Медаковићево издање. Напомињемо да

⁵¹ М. Медаковић, *Op. cit.*, стр. 28.

⁵² *Ibid.*, стр. 1

су се у тој закопаној архиви нашли: рукопис Законика отечества из 1833. године, препис Законика из 1796. године и многа друга драгоцене документа из доба владике Петра I, која су, иако знатно оштећена, ипак сачувана. У овој архиви тада није пронађен ни оригинал Законика књаза Данила из 1855. године.⁵³ С обзиром на околност да су поједини истраживачи, како наши тако и страни, који су се интересовали за Црну Гору и боравили у њој током XIX вијека понијели доста драгоцених докумената и књига из Цетиња и других крајева Црне Горе, могло би се претпоставити да је такву судбину могао доживјети и оригинални рукопис Законика владике Петра I из 1798. године. Ј. Бојовић, пишући о судбини оригинала текста Законика, претпоставља да је оригинал однесен са Цетиња 1848. године ради штампања и да више није враћен, јер ни један од истраживача који су га објављивали или су о њему писали послје Медаковићевог издања 1850. године није користио оригинални рукопис.

Од његовог првог објављивања (1847) до данас о "Законику обшчем црногорском и брдском" доста је писано. Он је био предмет интересовања како домаћих тако и страних историчара и публициста. Обимне студије о Законику написали су: Р. Петровић која је објављена у "Записима" 1929. године;⁵⁴ Б. Павићевић је у својој књизи "Стварање црногорске државе" посветио доста пажње овом Законику пишући о његовом историјату и практичној примјени, написао је и посебно поглавље под називом "Законик обшчи црногорски и брдски",⁵⁵ П. Стојановић је приликом приређивања фототипског издања "Законика обшчег црногорског и брдског" и Законика Данила Првог 1982. године написао и обимну правно-историјску студију наводећи обиље коришћене грађе и података;⁵⁶ веома обимну студију о историјату Законика и радовима о њему написао је Ј. Бојовић 1982. године у "Историјским записима"⁵⁷; Б. Јовићевић је у својој књизи "Државотворац без тамница" детаљно обрадио "Законик обшчи црногорски и брдски", његов наставак и примјену, користећи при том многобројну архивску грађу.⁵⁸ Послије А. Попова и М. Медаковића који су први објавили Законик у цјелини он је, касније више пута објављиван. Све његове

⁵³ Рукопис овог Законика је Стево Качмарчик из Зенице 1958. године предао Ђ. Пејовићу, А. Лаиновићу и Р. Драгићевићу, који су били у управи Музеја, и они су га тада похранили у архиви Цетињских музеја; - види: Н. Војиновић, *Кришка неких радова из историје Црне Горе*, Зборник Правног факултета, 1993., бр. 26, стр. 294.

⁵⁴ Р. Петровић, *Законик Петра I владике црногорског*: историјско-правна расправа, Записи, 1929, књ. IV св. 3, стр. 154-169.

⁵⁵ Б. Павићевић, *Op. cit.*, стр. 131-162.

⁵⁶ П. Стојановић, *Op. cit.*, стр. 27-34.

⁵⁷ Ј. Бојовић, *Законодавство и органи централне власти у Црној Гори у вријеме митрополија Петра I Петровића (1784-1830)*, 1982, св. 1-2, стр. 29.

⁵⁸ Ј. Бојовић, *Op. cit.*, 77-94.

приређиваче можемо подијелити у двије групе и то: домаће и стране. У овом раду навешћемо их хронолошким редом објављивања.

Законик је већ 1854. године преведен на француски језик и објављен у листу "Монитеру" у три наставка. Превод је урађен према Медаковићевом издању. Објављен је под насловом "Закон Црне Горе", са уводним дијелом у којем нема реченице: "Во имја Господа спаса нашега Исуса Христа. Амин". Такође, у уводном дијелу изостављен је и датум 18. октобар 1798. године. Чланови Законика означени су римским бројевима (I-XXXIII). Послије завршне реченице последњег члана нема датума: "на Цетиње августа 17 числа 1803. года", како пише у Медаковићевом издању. Затим слиједи текст Законика из 1796. године. На крају текста овог Законика стоји мјесто и датум "Цетиње 15. августа 1803" (што је грешка, јер треба да стоји 17. август).⁵⁹

Чешки историчар Херменегилд Јиречек је 1864. године објавио Законик из 1796. године у часопису "Музеј чешког краљевства". Јиречек у овом раду пише и о Законику из 1798. године, цитирајући његов уводни дио, док је препричао садржину чланова (1-33) Законика.⁶⁰ Он сматра да је Законик усвојен на Цетињу 18. октобра 1798. године. Исти аутор је у Прагу 1880. године у својој књизи "Збирка словенских закона" објавио и Законик из 1798. године на српском језику. Једно поглавље његове књиге носи наслов "Законик обшчи црногорски и брдски" који је објавио према Медаковићевом издању.⁶¹

Француски научник Франсоа Ленорман у својој књизи "Турци и Црногорци" је 1866. године објавио и Законик из 1798. године под насловом "Законик Петра I 1796".⁶² Законик је објавио према преводу из листа "Монитер", с том разликом што је објављен само Законик из 1798. године.

Законик је 1903. године објавио и Стево Петровић Његош у књизи "Законик владике црногорског Петра I - светог". Објављен је према Медаковићевом издању, јер, како је Петровић у предговору књиге навео: "Гледао сам да га у оригиналу видим, но пошто се Дворски архив уређује, то је све испреметано, морао сам се с Медаковићем издањем задовољити".⁶³ Ово издање Законика поново је објављено као фототипско у издању Унирекса из Никшића 1992. године.

⁵⁹ Ј. Бојовић, *Op. cit.*, 30.

⁶⁰ Н. Јиречек, *Novověké zákonodárství Černohorské*, Časopis Musea království českého, v Praze, 1864, sv. IV, стр. 402-412.

⁶¹ Н. Јиречек, *Svod zákonů slovanských*, v Praze, 1880, стр. XV.

⁶² F. Lenormant, *Turcs et Monténegrins*, Paris, 1866, стр. 359-369.

⁶³ С. Петровић Његош, *Op. cit.*, стр. 4.

Сљедеће издање Законика објавио је Ј. Јовановић у часопису "Архив за правне и друштвене науке" 1910. године.⁶⁴ Он је мишљења да је првих 16 чланова донесено 1790. године, док је других 17 чланова обнародовано и потврђено на скупштини на Цетињу 18. октобра 1798. године. Законик је по његовом мишљењу скупштина поново потврдила 17. августа 1803. године. Приликом приређивања Законика користио се издањем С. Петровића Његоша из 1903. године.

У 1912. години објављено је званично издање разних закона и наредбама скупљених у једној књизи под насловом "Зборник судских закона, наредбама и међународних уговора" у издању Министарства правде Краљевине Црне Горе. У овом зборнику објављен је и Законик из 1796. године. И ово издање Законика је приређено према издању С. Петровића и без коментара.⁶⁵

Владан Ђорђевић је 1914. године у књизи "Црна Гора и Русија (1784-1814)" објавио и Законик, али његов текст није интегрално објављен. Објавио га је у оквиру поглавља "Мисија Давидовића и први Закон Владике Петра I".⁶⁶ Из њега је изоставио увод, док је први члан Законика препричао. Од чл. 2 до чл. 16 Ђорђевић је понегдје вршио скраћивања текста, док је други дио Законика (чл. 17-33) објавио интегрално. В. Ђорђевић је мишљења да је други дио Законика донесен на скупштини одржаној 17. августа 1803. године.

Законик је поново објављен и у анонимној публикацији упереној против династије Петровића "Неколико крвавих слика из албума Петровић-Његошевог дома", коју је издао Главни одбор црногорске емиграције. Текст Законика је насловљен "Законик обшчи црногорски и брдски".⁶⁷ На крају текста Законика нема мјеста и датума ("на Цетиње 17. августа 1803"), као у осталим издањима. Исто тако није дат ни коментар уз текст.

Р. Петровић је, поред већ поменуте студије о Законику из "Записа" 1929. године, приредила критичко издање Законика у "Годишњици Николе Чупића" 1930. године.⁶⁸ Текст Законика је приредила без увида у његов манускрипт, што није уобичајена пракса када се ради о критичким издањима. Приликом приређивања овог Законика Р. Петровић је користила издања А. Попова, сматрајући да је његово издање тачније. Она је скратила издање Законика, тако код А. Попова је наслов "Законик црногорски" док је код Петровићеве само "Законик". Она је уз објављени текст указала и на разлике између издања А. Попова и М. Медаковића у

⁶⁴ Ј. Јовановић, *Op. cit.*, 352-362.

⁶⁵ *Зборник судских закона...*, књ. II, Цетиње, 1912, стр. 3-20, 352-362.

⁶⁶ В. Ђорђевић, *Црна Гора и Русија (1784-1814)*, Београд, 1914, стр. 39-57 и 71-96.

⁶⁷ *Неколико крвавих слика...*, књ. II, Цетиње, 1912, стр. 224-234.

⁶⁸ Р. Петровић, *Op. cit.*, стр. 43-68.

напоменама. Већ смо указали да је А. Попов датум на крају текста Законика ("на Цетиње Августа 17 числа 1803") повезао са реченицом "Под знамењем свеопштег барјака". Р. Петровић је исто тако објавила с том разликом што је последије датума ставила тачку и на тај начин раставила ове двије реченице од којих последња не припада овом Законику, већ представља наслов претходног Законика ("Стеге"). Што се тиче доношења Законика, Р. Петровић сматра да је његов први дио (чл. 1-16) донесен 18. октобра 1798, а други дио (чл. 17-33) на скупштини 17. августа 1803. године. Она је такође мишљења да је ово први црногорски законик.

У послеријатном периоду прво издање законика објавио је Ч. Вуковић као приређивач књиге "Фреске на камену" 1965. године, такође под насловом "Законик обшчи црногорски и брдски".⁶⁹ Објављен је према Званичном издању из 1912. године и без коментара.

Законик из 1798. године објавила је и В. Петрић 1968. године у зборнику правних докумената под насловом "Из правне историје народа Југославије".⁷⁰ Приређен је према издању Р. Петровић из 1930. године и без коментара.

У 1982. години законик је објављен пет пута. Љ. Кркљуш и С. Шаркић су објавили Законик у збирци правних докумената "Одабрани извори из државно-правне историје Југославије",⁷¹ такође према издању Р. Петровић из 1930. године и без коментара.

П. Стојановић је објавио репринт издања овог Законика, према Медаковићевом издању, заједно са Законом Данила Првог и обимном студијом о овим законима.⁷²

Ј. Бојовић је у већ поменутом прилогу, објављеном 1982. године у "Историјским записима", поред обимне студије о историјату Законика и његовој практичној примјени, објавио и три издања Законика. Ради се о репринт издањима два најстарија објављена текста Законика из 1798. године, и то А. Попова (1847) и М. Медаковића (1850), као и транскрибованом тексту Законика, с извјесним прилагођавањима савременим правописној-ортографским правилима.⁷³ Он је детаљно указао на све разлике у текстовима наведених издања Законика.

Ј. Миловић је 1988. године такође објавио Законик из 1798. године у књизи, збирци докумената "Писма и друга документа, грађа: 1821-1830" Петра I Петровића Његоша. Законик је објављен према Медаковићевом издању и без коментара.⁷⁴

⁶⁹ Ч. Вуковић, *Op. cit.*, стр. 475-494.

⁷⁰ В. Петрић, *Op. cit.*, стр. 193-203.

⁷¹ Љ. Кркљуш-С. Шаркић, *Op. cit.*, стр. 187-197.

⁷² П. Стојановић, *Op. cit.*, стр. I-LXXXVIII.

⁷³ Ј. Бојовић, *Op. cit.*, 65-118.

⁷⁴ Ј. Миловић, *Op. cit.*, 371-380.

Исте године Законик је објавио и В. Јовићевић у књизи "Државотворац без тамница", и то репринт издање текста према Медаковићевом издању.⁷⁵

Ј. Бојовић је 1992. године објавио превод преписа текста Законика на руском језику у "Историјским записима".⁷⁶ Он је радећи у Архиву спољне политике Русије у Москви 1989. године успио да пронађе превод Законика. До овог значајног документа, како смо већ истакли, дошао је захваљујући руској историчарки И. С. Достјан, која му је указала на сигнатуру у поменутом архиву под којом су се налазили законици и друга важна документа. О овом рукопису законика прва је писала И. С. Достјан још 1974. године у свом раду "Проблеми државне организације Црне Горе у руско-црногорским политичким односима почетком XIX вијека" који је објављен у Кишињеву.⁷⁷ Она је у поменутој студији у напомени, констатовала да је уз Пројекат државне организације приложен и Општи законик црногорски и брдски у скраћеној форми на руском језику, написан руком руског дипломате Стјепана А. Санковског. Већ смо истакли да је Санковски почетком 1805. године послао неколико шифрованих извјештаја из Црне Горе, из манастира Стањевићи, руском управнику спољних послова Адаму Чарторијском у Петроград. Од тих извјештаја су за нас најинтересантнији шифровани извјештај бр. 48 од 24. X/5. XI 1805. године, у којем је заједно са другим документима послат и Законик из 1798. године на руском језику. Како су поменута документа била намијењена руском цару, највјероватније је да су још прије него што су предата Санковском била преведена на руски језик. Ј. Бојовић у овом раду детаљно пише о тексту рукописа, његовом изгледу, садржини, обиму. Законик је писан црним мастилом на већем формату бијелог папира на шест листова писаних са обје стране. Листови су остраничени при врху само са једне стране и почињу редним бројем 12, а завршавају се бројем 17. Међутим, странице (12-17) су прецртане графитном оловком и поново остраничење истом почев од 26 и закључно са 31 страном. Осим ових, имамо остраничење и при дну листова. Како се испред рукописа Законика налази већ поменути шифровани извјештај (бр. 48) Санковског, у коме су дати документи који се односе на Пројекат организовања централне власти у Црној Гори, странице рукописа се настављају на претходни текст. Ови документи су при дну листа остраничени почев од 1, а закључно са 18. страном. На наредној 19-тој страници почиње текст Законика,

⁷⁵ В. Јовићевић, *Op. cit.*, 15-33.

⁷⁶ Ј. Бојовић, *Рукопис Законика митрополији Пејтра Првог Пејтровића*, *Историјски записи*, 1992, св. 1-4, стр. 39-47.

⁷⁷ И. С. Достјан, *Проблема государственной организации Черногории в руско-черногорских связях начала XIX в.*, *Балканский исторический сборник*, Кишинев, 1974, вып. 4, стр. 5-39.

а завршава се 24-том станицом. Рукопис Законика, дакле, има шест листова и непуних једанаест страница текста, нумиресаних (стр. 26-31) при врху, односно (стр. 19-24) при дну. Текст Законика писао је Санковски у манастиру Стањевићи. Рукопис је читак, без грешака, што наводи да га је Санковски можда преписао са другог преведеног текста. Није познато ко је превео Законик на руски језик. Највјероватније је да је он преписао и Законик са текста на руском језику који му је са осталим државноправним документима предао владика Петар I за руског цара Александра I. Рукопис Законика има три табака и шест листова. Табаци су повезани врпцом од црно-бијеле нити.⁷⁸

Ј. Бојовић је превод Законика објавио према савременој руској ортографији коју је урадила И. С. Достјан. Такође је објавио и факсимил превода преписа Законика, који се налази у Архиву спољне политике Русије у Москви. Уз текст Законика дате су напомене у којима се указује на разлике између текста на руском и текстовима на српском језику. Упоредјујући овај рукопис Законика са његовим издањима код А. Попова и М. Медаковића могу се примјетити извјесне разлике. Оне у суштини нијесу велике и не мијењају битније садржину у односу на рукописе на српском језику. Највећа разлика је у томе што се у рукопису на руском језику у два члана (чл. 1 и 33) помиње руски цар као покровитељ и заштитник Црне Горе пред другим државама. Владика Петар I је тежио да званично озакони руско покровитељство над Црном Гором, што је у ствари и било. У том циљу извршене су наведене допуне у поменутом члановима текста на руском језику. Очигледно је да приређивачи Законика А. Попов у Петограду и М. Медаковић у Новом Саду нијесу знали за руски превод текста. Сљедећа битна разлика између текста Законика на руском и текстова на српском језику је у томе што је садржина појединих чланова у руском преводу правно боље и сажетије формулисана. Чланови законика у руском преводу и код А. Попова обиљежени су арапским цифрама (1-33), док су код Медаковића и осталих издавача који су користили његово издање означени словима (Первое... Тридесет Треће). Код руског превода Законика у првом и четрнаестом члану налази се датум "6. август 1795. године", док је код А. Попова и М. Медаковића тај датум "6. август 1796. године". Овдје је вјероватно преписивач направио грешку уписујући 1795. умјесто 1796. године. Исто тако у руском преводу чл. 33 Законика је знатно скраћен, а као датум одржавања скупштине пише: "на Цетиње 23. августа 1803. года", за разлику од издања А. Попова и М. Медаковића, па тако и свих осталих приређивача, код којих пише "17. август 1803. года".

⁷⁸ Ј. Бојовић, *Op. cit.*, 35-36.

Руски превод преписа Законика објавила је и руска историчарка Љ. Мурашова 1992. године у "Историјским записима".⁷⁹ Она истиче да је у једном од фондова Архива за спољну политику Русије под називом "Јонска острва" пронађен велики број докумената који припадају периоду историје Црне Горе за вријеме Петра I. Документи су спојени у једној свесци, без икаквог хронолошког реда. Међу тим документима нашле су се разне копије и оригинални документи на руском језику са оригиналним потписом владике Петра I, гувернадуре, сердара и војвода. Међу овим документима пронађен је и превод преписа Законика из 1798. године. Он је исписан истим рукописом као и Законик из 1796. године. У уводном дијелу Законика стоји да је донесен 18. октобра 1798. године у манастиру Стањевићи. Чланови Законика су такође нумерисани арапским цифрама. Кад се упореди текст Законика са његовим ранијим издањима могу се запазити извјесне неподударности. Тако, послије члана 16. стоји текст у преводу: "Будући да су поменути чланови општим договором или споразумом формулисани и прихваћени 1803. год. 23. августа, то као допуне данас уз општи споразум доносимо сљедеће чланове".⁸⁰ Овај датум, тј. 23. август 1803, налази се само у руском преводу који су објавили Ј. Бојовић и Љ. Мурашова, док код А. Попова стоји 17. август 1803, а код М. Медаковића 17. август 1790. године, као и код свих каснијих издања која су издата према његовом. Љ. Мурашова је мишљења да је први дио Законика (чл. 1-16) донесен на скупштини 1798. године, а да је нових 17 донесено и Законик у цјелости потврђен на скупштини на Цетињу 1803. године.

Текст превода Законика који су објавили Ј. Бојовић и Љ. Мурашова се углавном поклапа са већ раније објављиваним. Међутим, постоје извјесне разлике у члановима 1 и 33, што нас наводи на мисао да је овај текст био намијењен руском цару. Први члан почиње ријечима у преводу: "Ако се неко одважи да са сусједним непријатељем против своје отаџбине или високославног покровитеља свог нашег самодршца сверуског учини неку издају..." Овог текста нема у издањима код А. Попова и М. Медаковића. Такође је измијењен и дио посљедњег, 33. члана Законика: "Дужност сваког сина отаџбине је да буде одан и усрдан прво Богу, спаситељу нашем, великом господару императору Александру I и самодршцу сверуском..."

Сљедеће издање Законика из 1798. године објавио је Ч. Вуковић у књизи "Пјесме, Писма, Посланице" Петра I Петровића Његоша, које је приредио 1996. године⁸¹ према, како у напомени

⁷⁹ Љ. Мурашова, *Op. cit.*, 142-148.

⁸⁰ *Ibid.*, стр. 139.

⁸¹ Ч. Вуковић, *Op. cit.*, 374-388.

пише: "Текстове 'Стеге' и 'Законика общег црногорског и брдског' преузео сам из њиховог критичног издања, које је објавила Радмила Петровић у 'Годишњици Николе Чупића' 1930. године".⁸² Међутим, објављени текст Законика углавном не одговара тексту који је објавила Р. Петровић, већ је скоро идентичан издању М. Медаковића. Једина разлика између његовог издања и Медаковићевог састоји се у томе што последије текста чл. 33 у издању Ч. Вуковића стоји: "на Цетиње, Августа 17 числа 1803. года. Под знаменом всеобщаго барјака", док је код М. Медаковића посљедња цитирана реченица знатно одвојена и представља саставни дио Законика из 1796. године. Једино је овај цитирани дио Законика издања Ч. Вуковића идентичан са издањем Р. Петровић.

У 1998. години објављена су четири издања Законика из 1798. године. Законик су Б. Павићевић и Р. Распоповић објавили у петомном зборнику црногорских правних докумената "Црногорски законици...: 1796-1916".⁸³ Текст Законика у овом зборнику приређен је према Медаковићевом издању. Приређивачи сматрају да је оно, и поред примједба које се могу упутити приређивачу (М. Медаковићу), најближе манускрипту.

Љ. Каписода је у својој књизи: "Манастир Стањевићи стогодишња резиденција династије Петровића" објавио и Законик из 1798. године.⁸⁴ Објављивач није навео извор из којег је преузео Законик, али на основу садржине текста може се закључити да је објављен према издању М. Медаковића из 1850. године. У члану 1 код навођења датума стоји година 1797, што је погрешно, јер треба да стоји 1796. Уз текст није дат никакав коментар.

Сљедеће издање Законика у 1998. години објавили су С. Томовић и Г. Секуловић у књизи "Петровићи - писци - духовници - владари" као приређивачи овог тротомног дјела. Они такође нијесу навели одакле су преузели Законик и нема коментара.⁸⁵

"Законик общи црногорски и брдски" припремила је за објављивање група аутора (С. Мариновић, Р. Вукотић, М. Дакић) у оквиру обимне студије под насловом "Црногорско судство кроз историју".⁸⁶ Објављени текст Законика је приређен према издању Министарства правде Краљевине Црне Горе из 1912. године и без коментара уз текст. Истина, ова интересантна књига није још изашла из штампе, али је на њој завршена компјутерска припрема и за очекивати је да се ових дана појави из штампе.

⁸² Ibid, стр. 400.

⁸³ *Црногорски законици...*, Op. cit., 10-19.

⁸⁴ Љ. Каписода, Op. cit., 211-225.

⁸⁵ Петровићи - писци - духовници - владари..., Op. cit., стр. [533]-544.

⁸⁶ С. Мариновић, Р. Вукотић, М. Дакић, Op. cit., 763-774.

Напомињемо, да смо приликом завршетка рада на овом прилогу дошли до информација да је у току рад на још неколико веома вриједних и интересантних књига које ће убрзо изаћи из штампе, у којима ће бити или објављени ови законици или ће се писати о њима. Поменућемо само неке од њих. То су: "Сабрана дјела Петра I Петровића Његоша" у једној књизи, коју приређује Бранислав Остојић, у издању подгоричког "ЦИД-а". Интересантно издање припрема и подгоричка издавачка кућа "ДОБ". Ради се о преводу Руса Александра Попова "Путовање у Црну Гору" у преводу Славка Шћепановића. У њој ће се наћи и превод првог издања "Законика общег црногорског и брдског", који је овај писац објавио још далеке 1847. године.

До сада Законик из 1798. године објављиван је двадесет девет пута, и то: двадесет четири пута код нас: М. Медаковић (1850), Издање Главног одбора црногорске емиграције (Б. м., [1898]), С. Петровић Његош (1903. и 1992), Ј. Јовановић (1910), Званично издање (1912), В. Ђорђевић (1914), Р. Петровић (1930), Ч. Вуковић (1965. и 1996), В. Петрић (1968), Љ. Кркљуш - С. Шаркић (1982), П. Стојановић (1982), Ј. Бојовић (1982 - три издања), Ј. Миловић (1988), В. Јовићевић (1988), Ј. Бојовић (1992 - два издања), Б. Павићевић - Р. Распоповић (1998), Љ. Каписода (1998), С. Томовић - Г. Секуловић (1998), С. Мариновић - Р. Вукотић - М. Дакић (1998), и пет пута на страни: А. Попов (1847), у "Монитеру" (1854), Ф. Ленорман (1866), Х. Јиречек (1880) и Љ. Мурашова (1992). Међутим, много је више писаца који у својим радовима помињу Законик или су о њему шире писали.

У историјско-правној литератури Законик је објављиван под више различитих наслова: "Судебникъ черногорский (Законик црногорски) (А. Попов 1847), "Законик общчи црногорски и брдски" (М. Медаковић 1850), "Законик" (Р. Петровић 1930) и "Во имја Господа Спаса нашега Исуса Христа. Амин" (Љ. Мурашова и Ј. Бојовић 1992).

Кроз историјско-правну литературу често се протеже спорно питање у вези с датумом настанка Законика из 1798. године. Као године његовог доношења, односно његовог допуњавања узимају се чак четири године, и то: 1790, 1796, 1798. и 1803. Осим тога, постоје различита тумачења његовог ауторства. Исто тако прилично су различита мишљења о примјени Законика. О свим овим питањима осврнућемо се кратко у наставку рада.

Француски пуковник Виала де Сомиер је за вријеме Наполеонових освајања Далмације и Боке у периоду 1807-1813. године, као командант француске војске, посјетио и Црну Гору 1810. године. Имао је сусрете и са владиком Петром I. Десет година касније написао је књигу о Црној Гори под насловом: "Историјско

и политичко путовање у Црну Гору", код нас је преведена 1994. године. Она предстваља важан историјски извор. Иако једно поглавље у у Виалиној књизи носи наслов "О законодавству", у њему су дати веома оскудни подаци о Законику.⁸⁷ Он чак не наводи ни годину када је Законик донесен.

Д. Милаковић, секретар владике Петра II Петровића Његоша, писао је у календару "Грлица" из 1835. годину о законодавству у Црној Гори. Он је у истом календару дословце објавио члан 8 Законика. Д. Милаковић је, користећи богату архивску грађу из Цетињског манастира, објавио књигу "Историја Црне Горе" у Задру 1856. године. Он је мишљења да је први дио Законика (чл. 1-16) донесен на скупштини 6. VIII 1796. године, а да је нових 17 чланова додато на скупштини 17. VIII 1803. године. Он сматра да је скупштина тада "пређашње законе попунила и суд под именом Кулука установила. Скуп свију тих закона, састоји се из 33 члана, и зове се Законик".⁸⁸ Д. Милаковић се користио и подацима из књиге А. Попова.

Чешки историчар И. Тракал, пишући о Законику из 1798. године, је мишљења да је његов први дио донесен 1790, а да је компетиран на скупштини 1798. године.

В. Богишић у својој књизи "Писани закони на словенском југу" поводом датума доношења овог Законика пише да: "ти закони бијаху 1798. г. сабрани попуњени и сливени у један законик, који се дијелио на 33 чланка".⁸⁹ Он сматра да је првих 16 чланова донесено још 1790. године, вјероватно поводећи се текстом при крају чл. 16 Медаковићевог издања у којем стоји "17. август 1790. года".

Н. Дучић у књизи "Црна Гора - биљешке" из 1874. године такође пише и о Законику. Он је мишљења да је први дио донесен 1796. године, док је други дио (од 17 чланова) донесен на скупштини 1803. године.

Руски публициста П. А. Ровински у свом дјелу "Црна Гора у прошлости и садашњости" врло мало пише о Законику владике Петра I. Он између осталог пише: "На иницијативу владике, који га углавном саставља, обнародован Законик (у двије редакције - 1798. и 1803. г.), чији је једини примјерак написан владичином руком, а он га исто тако не потписује ни испред ни на крају као да је тај акт ван његове компетенције".⁹⁰

⁸⁷ Сомиер, Виала де, *Историјско и политичко путовање у Црну Гору*, Цетиње, 1994, стр. 38-43.

⁸⁸ Д. Милаковић, *Историја Црне Горе*, Задар, 1856, стр. 222.

⁸⁹ В. Богишић, *Писани закони на словенском југу*, Загреб, 1872, стр. 87.

⁹⁰ П. А. Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, том IV, Државни живот (1851-1907), Археологија, Цетиње, 1994, стр. 10.

Правни историчар Косто Војиновић у своме раду "Општи имовински законик за Црну Гору обзиром на остало црногорско законодавство" 1889. године писао је и о Законику из 1798. године. Он сматра да је првих 16 чланова донесено 1790. године, а да је Законик допуњен са нових 17 чланова 1798. године.

Миленко Р. Веснић је пишући о Законику из 1798. године мишљења да је исти састављен у три маха, и то у годинама 1790, 1798. и 1803.

С. Петровић Његош у предговору књиге у којој је приредио и Законик пише да је првих 16 чланова донесено 1790, а да је осталих 17 чланова донесено и усвојено на већ поменутој скупштини 1798. године. Према њему, на скупштини 1803. године потврђена су оба Законика, онај из 1796. и 1798. године.

Секуле Дрљевић у своме раду "Организација црногорских грађанских судова у свом историјском развоју", који је 1910. године објављен у "Архиву за правне и друштвене науке", пише да је Законик у цјелини донесен 18. октобра 1798. године, оспоравајући, при том, тврдњу Д. Милаковића да је Законик допуњаван 1803. године.

Ј. Јовановић у своме већ поменутом раду "Законодавство у XVIII и XIX вијеку у Црној Гори" пише да је првих 16 чланова донесено 1790. године, а да је других 17 чланова донесено и потврђено на скупштини 1798. године. Исти Законик је поново потврђен 1803. године.

В. Ђорђевић у књизи "Црна Гора и Аустрија у XVIII вијеку" пише да је Законик донесен 1798. године, а да је потврђен на скупштини у Цетињу 1803. године.

Правни историчар Александар Матановић пишући о Законику наводи: "да је 16 чланова овог законика донесено било прије 17. VIII 1790. год. и да су тога дана ти чланови разгледани и потврђени били, а истовремено уз то донесено осталих 17 чланова (од 16-33)".⁹¹

Р. Петровић у своме раду "Законик Петра I" пише да је први дио Законика до чл. 16 донесен на скупштини од 18. октобра 1798. године у манастиру Стањевићи, а да је други дио Законика (чл. 17-33) донесен 17. августа 1803. године.

Р. Драгићевић у прилогу "Митрополит Петар I и мирене крвне освете", објављеном у "Записима" 1935. године, пишући и о Законику истиче да је његов први дио донесен 1798, а да је допуњен 1803. године.

У послеријатном периоду такође се много писало о спорним датумима доношења Законика из 1798. године. Најчешће су заступљена мишљења да су године доношења Законика биле 1798. и

⁹¹ А. Мартиновић, *Из кривичног и грађанског права Црне Горе*, Архив за правне и друштвене науке, 1921, књ. I (XVIII), стр. 352.

1803. Овог мишљења су: Д. Вуксан, Д. Лекић, П. Поповић, Б. Павићевић, Т. Никчевић, Н. С. Мартиновић, Ч. Вуковић, Ђ. Пејовић, М. Чизмовић, П. Стојановић, В. Јовићевић, Б. Михаиловић, Ч. Лучић, М. Шћепановић, Р. Распоповић и др.⁹²

Јагош Јовановић у књизи "Стварање црногорске државе" 1948. године пишући о Законику владике Петра I истиче да је првих 16 чланова донесено 1796, а да су 18. X 1798. године претходни чланови потврђени и Законик допуњен са још 17 нових чланова.

Идентичног мишљења је и Ј. Бојовић, који у своме већ поменутом раду у "Историјским записима" такође сматра да је првих 16 чланова Законика донесено на скупштини у Цетињу 6. VIII 1796. године, док је осталих 17 чланова донесено и усвојено на скупштини од 18. X 1798. године. У прилог својој тврдњи, да је први дио законика донесен 6. августа, Ј. Бојовић цитира једно писмо владике Петра I од 5. новембра 1796. године упућено главарима на Чево. У овом писму говори се о самовољном убиству и предвиђеним санкцијама из чланова 2, 3, 4, и 5 Законика. Исто тако, у члану 14 законика за крађе учињене прије 6. августа 1796. каже се: "да се имају судити по староме обичају", а од тада, тј. од 6. августа 1796, према Законику. Ј. Бојовић у прилог својој тврдњи да су чланови 17-33 донесени 1798. године наводи и податке из уводног дијела Законика. Црногорски главари из "слободне области Црне Горе и Брда" на скупштини у "Цетињу 1798. года октомбра 18" усвојили су "закон по којему се унапријед можемо владати, а то како у 33 тачке сабране учињеноме по реду изговара".⁹³

Из свега претходно изложеног, види се да се као године доношења Законика помињу 1790, 1796, 1798. и 1803. Имајући у виду ондашње прилике у Црној Гори, тешко би се могло прихватити тврђење неких аутора који сматрају да је први дио Законика донесен 1790. године. Вјероватно их је на овај закључак навео датум на крају чл. 16. у Медаковићевом издању Законика гдје стоји датум 17.

⁹² Д. Вуксан, *Пејтар I Пејтровић Њеџош и његово доба*, Цетиње, 1951; Д. Лекић, *Свољна пољитика Пејтра I Пејтровића Њеџоша (1784-1830)*, Цетиње, 1951; П. И. Поповић, *Црна Гора у доба Пејтра I и Пејтра II*, Београд, 1951; Б. Павићевић, *Стварање црногорске државе*, Београд, 1955; Т. Никчевић, *Пољитичке стјује у Црној Гори у процесу стварања државе у XIX вијеку*, Цетиње, 1958; *Историја државе и права југословенских народа* / Б. Павићевић, Т. Никчевић, Београд, 9. издање, 1980; Н. С. Мартиновић, *Валџазир Боџишић и историја кодификације црногорској имовинској права*, Цетиње, 1958; Ч. Вуковић, *Фреске на камену*, 1988; Б. Михаиловић, *Црна Гора у доба Пејтра I и Пејтра II*, Београд, 1981; М. Чизмовић, *Осврти на Законик Пејтра I Њеџоша*, Зборник Правног факултета, 1981, бр. 6-7; П. Стојановић, *Законик обичи црногорски и брдски...*, (фототипско издање), Цетиње, 1982; В. Јовићевић, *Државоствораци без тамница*, Никшић, 1988; Б. Михаиловић, *Митропољит Пејтар I Свјети*, Цетиње, 1990; Ч. Лучић, *Митропољит Пејтар Први Пејтровић*, Београд, 1991; М. Шћепанић, *Први законодавни акт - Свјета њоводом 200-годишњице од доношења (1796-1996)*, Правни зборник, 1996, бр. 1-2; Р. Распоповић, *Дипломатичка Црне Горе: 1711-1918*, Подгорица-Београд, 1996.

⁹³ Ј. Бојовић, *Законодавство и органи централне власти...*, стр. 43.

август 1790. године. Међутим, први дио Законика није могао бити донесен прије "Стеге".

На основу свега изложеног, ми сматрамо да је први дио Законика (чл. 1-16) донесен на скупштини у манастиру Стањевићи 18. октобра 1798. године. Исто тако, Законик је поново потврђен и допуњен са нових 17 чланова на скупштини главара у Цетињу 17. августа 1803. године који се на њега заклеше "целујући честни и животворјашчји крст и свјатоје Евангелије" (чл. 33). На овој скупштини је поред Законика поново потврђена "Стега" и Суд. Зато 1803. годину узимамо као годину дефинитивног доношења Законика.

Законик из 1798. године није штампан, нити је, усљед опште неписмености, био доступан обичном народу. Да ли је његов оригинал пропао, или је негдје загубљен - тешко је рећи. Сачуван је само његов оновремени превод на руски језик. Преводилац је био, као што је познато, Стефан Андрејевич Санковски. Тај текст је прва пронашла И. С. Достјан. Прву страницу (насловну) овог превода објавио је Бранко Павићевић у другом издању "Енциклопедије Југославије", још 1984. године.⁹⁴ Због непосједовања оригинала Законика тешко се може утврдити како је он рађен и ко је учествовао у његовој изради. У вези са доношењем Законика Д. Милаковић тврди да је првих 16 чланова писао сâм владика Петар I. Према подацима Р. Петровић, Симеон Орловић, секретар код владике Петра I, изјавио је да је: "Законик састављен од самог владике". Истог мишљења су и Б. Павићевић, Т. Никчевић, Ђ. Пејовић, Ч. Вуковић, Ј. Бојовић, Ч. Лучић и др. Владика Петра I је прије него је саставио поједине чланове Законика консултовао истакнутије личности, добре познаваоце обичаја из разних крајева Црне Горе. Дакле, неспорно је да је Законик написао сâм владика, као што је састављао и сва важнија писма, посланице и друга документа.

Законик Петра I је настао из потреба и нужности Црне Горе у процесу стварања државе и њених органа власти. У њему се преплићу и јављају утицаји српског средњовјековног, те римског и шеријатског права. Законик је кодификовао и нека начела из обичајног правног живота Црногораца, и то само она која су одговарала историјским околностима у којима је настао сâм Законик. Он је одраз стварних потреба оновременог живота, јер је својим одредбама регулисао најважније области друштвеног живота Црногораца.

Што се тиче примјене Законика, у науци постоје различита прилично контроверзна мишљења. Први је Д. М. Милаковић писао о његовој примјени. Он је у "Грлици" за 1835. годину писао да "по Законику с неким малим измјенама Сенат и сада суди".

⁹⁴ Енциклопедија Југославије, том III, 2. издање, Загреб, 1984, стр. 89.

Ф. Чулиновић сматра да Законик владике Петра I нема карактер закона, јер га није донијела власт једне класе, већ је донијет од стране племена. Његове одредбе нијесу изражавале вољу и штитиле интересе само владајућег слоја, него свију племена. Исто тако, принудност одредби Законика није била класна него друштвена, јер се прекршитељу норми пријетило санкцијом цијелог друштва, а не казном од стране државне власти. На основу свега овог Ф. Чулиновић закључује да норме Законика нијесу право, те да "до половине XIX вијека нема у Црној Гори права".⁹⁵

Исто тако и В. Богишић пориче примјењивање Законика из 1798. године. Он сматра да до књаза Данила Црна Гора није имала "никаких писаних закона".

Сличног је мишљења и пољски правни историчар Станослав Боровски, који као полазни основ за "проучавање правне историје XIX стољећа" узима Данилов законик из 1855. године.

С. Петровић Његош пишући о Законнику о питању његове примјене пише: "о ступању на снагу Законика Владике Петра I не може говора бити, јер мада га је народна скупштина у два пут одобрила и главари се црногорски на њ заклели опет се наредбама његовим нијесу покоравали".⁹⁶

Љ. Бакић је пишући о црногорском законодавству, па и о овом Законнику и његовој практичној примјени, мишљења да је он био "мртво слово на папиру".⁹⁷

Међутим, такве оцјене о примјени Законика наведених аутора нијесу се заснивале на релевантним документима. Да је Законик ипак примјењиван прва је писала Р. Петровић. Она је у већ поменутој студији објавила и прокоментарисала више пресуда, на основу којих је аргументовано доказивала да је Законик практично примјењиван.

У часописима "Записи" и "Правном зборнику" у међуратном периоду објављено је на десетине пресуда са директним позивањем на чланове Законика, односно, са упућивањем на непосредну примјену појединих одредби овог законског акта.

Б. Павићевић у својој чињенично богатој правно-историјској студији "Стварање црногорске државе" посебно пажњу посвећује примјени Законика. Он је навео обиље грађе, у виду пресуда црногорског суда који је судио по одредбама Законика из 1798. године, аргументовано доказујући његову примјену. Уосталом, довољно је поменути чињеницу да су готово све сентенције из доба Петра I састављене углавном на одредбама Законика, те чињеницу

⁹⁵ Ф. Чулиновић, *Државној правна историја југословенских земаља XIX и XX вијека*, књ. 2, Загреб, 1954, стр. 121.

⁹⁶ С. Петровић Његош, *Op. cit.*, стр. 11.

⁹⁷ Љ. Бакић, *Законодавство у Црној Гори*, Дан, 1911, бр. 3-4, стр. 29-58.

да је по Законику владике Петра I суђено и у доба Петра II, па да се види колико је велику улогу он одиграо у развоју црногорске државе.

Да је Законик заиста примјењиван најрељефније се види из збирке докумената "Црногорске исправе XVI-XIX вијека" коју су 1964. године приредили Б. Павићевић и Т. Никчевић. Књига садржи на десетине исправа из периода 1798-1855. године на основу којих се види у ком се обиму примјењивао Законик. Они у предговору ове књиге истичу да се у близу 200 исправа сачуваних од 1798. до 1830. године налазе многе одредбе Законика које су спровођене у живот. За претпоставити је да су многе пресуде нестале, тако да нам некомплетна архива умногоме умањује сазнање о степену примјене Законика.

Примјеном Законика досад су се најцјеловитије бавили Р. Петровић, Б. Павићевић, Т. Никчевић, П. Стојановић, Ј. Бојовић и В. Јовићевић, који су допринијели да се ово историјско питање детаљније обради на начин, методолошки утемељен, са мноштвом нових докумената. Најзначајнија је она изворна грађа из које се може пратити непосредна примјена Законика, позивањем на чланове, или ако тога нема, онда она мјеста која упућују на примјену одређеног члана на конкретан случај. По питању примјене и постојања Законика сличног мишљења су Ј. Бојовић и П. Стојановић. Они су у својим обимним студијама писали и о његовој примјени, поткрепљујући своја тврђења позивањем на многа документа. Да је Законик заиста постојао они наводе и чињеницу да су главне његове одредбе преузете у Данилов законик. Чак је 19 чланова Законика од укупно 33 дословце пренесено у Данилов законик. Б. Михаиловић у својој књизи "Митрополит Петар I Свети" пише и о примјени Законика. Он је мишљења да је Законик примјењиван. Као прилог таквој тврдњи, између осталог, он је објавио и једну посланицу владике Петра I упућену Црногорцима и Брђанима 6. октобра 1825. године у којој се између осталог каже: "Молих вас да кулук и правитељство поставите, на законах обштим согласијем сочињених, да правитељство народом влада и да народна дјела управља, а кулук да зле људе фата и на суд доводи, како што се у цијели свјет чини, јер без тога не могаше бит ни слава ни слобода ваша утврђена, ни дуговјека. И ви тако учинисте, кулук и правитељство постависте, да законик царствује и да је сваки законику подложен. Настаде суд и правда, мир и тишина, вријеме срећно и блажено, радост и весеље за добре и богобојажне људе и за нејаку сиромаш и сиротињу, престаде самовољство, престаде домаћа рат и крвопролиће".⁹⁸

⁹⁸ Б. Михаиловић, *Митрополит Петар I Свети*, Цетиње, 1990. стр. 40.

Ч. Лучић, је у своме раду "Неки примјери Законика опшчег црногорског и брдског почетком XIX вијека" писао и о примјени кривичних одредби овог Законика. Он је навео низ пресуда везаних за кривична дјела издаје и убистава са почетка XIX вијека из којих се види да је Законик успјешно примјењиван. Од мноштва наведених пресуда нарочито је интересантна једна која се односи на смртну пресуду изречену 1803. године извјесном Драгу Илину, чије презиме није познато. Казна је одмјерена у одсуству, јер се наглашава да га "никакво благо откупити не може, позивајући се да тако у другом члену Законика изговара".⁹⁹

Да је Законик примјењиван чињенички ће показати и подаци из "Библиографије о Законику опшчег црногорском и брдском". У њезином трећем дијелу под називом "Примјена Законика - пресуде" библиографски је пописано преко 260 пресуда које садрже многе одредбе Законика.

О примјени Законика писао је и М. Чизмовић у "Историјским записима" 1992. године.¹⁰⁰ Он је мишљења да је Законик слабо примјењиван, имајући у виду одсуство организоване власти, начин на који је донесен и прилике у којима се налазио црногорски народ у то вријеме.

Овим Законом, владика Петар I је желио да сузбије племенску самовољу афирмацијом заједнице као кохерентне цјелине ударајући тиме темеље државности Црне Горе. Сам владика Петар I, вјероватно свјестан прилика у којима се налазио, није се пуно наметао моћима норме, већ посланицама, а у њима молбама и клетвама, тражећи тако од Црногораца да се понашају онако како он жели, односно како би желио.

Законик није, наравно, свуда у потпуности примјењиван. Његове појединачне повреде и непримјењивање појединих чланова не могу бити доказ да Законик није примјењиван. Свједоци смо да се и данас код нас поједине правне норме недосљедно примјењују или се не примјењују (а камоли законске одредбе Законика с почетка XIX вијека у фази формирања црногорске државе), па нико не тврди да закони не постоје.

На основу свега изложеног, можемо констатовати да је Законик из 1798. године постојао и да се континуирано примјењивао са већим или мањим интезитетом за читав период од његовог доношења 1798. године до доношења новог Даниловог законика из 1855. године.

⁹⁹ Ч. Лучић, *Неки примјери примјене кривичних одредби Законика опшчег црногорског и брдског почетком XIX вијека*, Историјски запис, 1992, бр. 1-4, стр. 81-114.

¹⁰⁰ М. Чизмовић, *Божишићево мишљење о примјени Законика митрополита Пејтра Првог и Законика књаза Данила*, Историјски записи, 1992, бр. 1-4, стр. 81-114.

Сам историјски факт да је црногорском старјешинском слоју на челу са владиком Петром I пошло за руком да у октобру 1798. године, на скупштини црногорских главара, изгласа "Законик обшчи црногорски и брдски" - представља догађај који је означио прекретницу у даљем историјско-политичком и државноправном развоју Црне Горе. Доношење Законика из 1798. године и Стеге, која се, иначе, сматра његовим саставним дијелом, означавало је спремност Црне Горе да као организована државна заједница уђе у европску породицу народа. "Законик обшчи црногорски и брдски" је вишеслојна творевина великог и незаобилазног правноисторијског, културног и језичког значаја, који је утицао на правну свијест Црногораца. Историјски значај Законика је у његовом неспорном доприносу да Црна Гора изађе из стања изолованости и да се организује као правна држава, у међународним односима да се потврди као самосталан субјекат. Законик представља израз времена и потреба црногорске заједнице на пријелазу из племенског у државну организацију. Он спада у ред најзначајнијих правних споменика код свих јужнословенских народа.

"Законик обшчи црногорски и брдски" по форми и садржају има особине кривичног закона, који је превасходно усмјерен на сузбијање крвне освете, крађе и других преступа. У Законнику су посебно апострофирани и подигнути на виши ниво одбрана земље, док су за издају и убиства (крвна освета) биле предвиђене ригорозне санкције. Овим Закоником владика Петар I је тежио да заведе организовану правосудну и управну власт. Његовим доношењем почиње једна нова епоха у црногорској историји, епоха у којој примитивни облици друштвеног живота почињу да се распадају и уступају мјесто државној организацији. Можемо констативати да ни прије ни послје Законика скоро да није било важнијих културног догађаја за Црну Гору него што је сам чин његовог доношења. Он је историјски међаш којим се завршава једно раздобље, а почиње ново.

Milorad Milović

HISTORIOGRAPHY AND JURIDICAL-HISTORICAL WORKS
ON THE COMMON CODE FOR MONTENEGRO AND BRDA

- *Summary* -

At the of the 18th and the beginning of the 19th centry Montenegro found itself at the cross-roads and had to decide which direction to take. One was towards the development of modern and independent state with advanced legislation, jurisdiction and government offices. The alternative was to remain isolated, undeveloped and disposed to external influences and subjugation. With the apperance of bishop Petar I Petrović Njegoš on its throne in 1784, Montenegro set on becoming a modern state. He was the creator of the first written Code in Montenegro which set grounds for the development of Montenegrin legislation and state in general. The first Code was brought in at the Assembly of Montenegrin chiefs held at Cetinje, on 20th of June, 1796. The Code is well-known in historical-juridical literature under the title "Stega", meaning discipline, restraint. It consist of only six articles. The National Museum at Cetinje preserves the original. The Code has been a subject of interest very often, and been examined by many domestic and foreign researchers. "Stega" was published for the first time by Milorad Medaković in the periodical "Slavenski jug", in 1849. From that time on, "Stega" has been published fourty-one times in our country and five times in foreign literature. It is worth mentioning that it was published seven times in one year; it was in 1996 when its 200th anniversary was celebrated. All the abovementined publications and their characteristics are thoroughly analysed in this work.

"Common Code for Montenegro and Brda", its first part containing the articles from 1 to 16, was brought in during the Assembly of Montenegrin chiefs held in Stanjevići monastery on 18th of October, 1798. The Code was confirmed and supplemented by adding 17 new articles during the Assembly at Cetinje, on 17th of August, 1803. It was published for the first time by Aleksandar Popov, a Russian scientist and writer in 1847, which was forty-nine years after its introduction. He published the Code as a supplement to his book "Putovanje u Crnu Goru" (A Journey to Montenegro). The second edition was issued by Milorad Medakovic in 1850 as a supplement to his book "Povestnica Crne Gore"-Montenegrin Chronicle. These two editions are basic sources for all the subsequent editions. The edition by M. Medakovic has been used more often since it was published in Serbian, while the other version, by

A. Popov, being written in Russian, has been less available for researchers. This Code has also aroused interest among domestic and foreign researches. Many scientific papers were written on its history, contents and application. The Code itself was published twenty-nine times: twenty-four times in our country and five times abroad. This work deals with all the editions and the characteristics of each.

The 1798 Code was never printed, nor, due to common illiteracy, was it available to ordinary people. The original copy has not been preserved. The only copy preserved is its translation into Russian made in that time, kept on the Archive for Foreign Policy of Russia, Moscow.

As for the applicaton of the "Common Code for Montenegro and Brda", most of the historians of law that have analysed this Code are of the opinion that it was applied successfully. However, a small number of historians think differently on this matter and belive that the Code was not enforced in practice.

Enactment of the "Common Code for Montenegro and Brda" and "Stega" represents a turning-point in the further historical, political, governmental and juridical development of Montenegro. It ranks among the most amportant legal documents for all South Slavic nations. A new era in Montenegrin history began at the moment the Code was introduced. it is a historical landmark placed where one chapter in history ends and a new one begins.

Коришћена лијџерајџура

АНШАКОВ, Ј. П.: *Из истџорије законодавсџива Црне Горе у џериоду мџђројолијџа Пејџра I Њеђоша*, Историјски записи, 1992, св. 1-4.

БАКИЋ, Љ.: *Законодавсџиво у Црној Гори*, Дан, 1911, бр. 3-4.

БАКИЋ, Љ.: *О џравосуђу у Црној Гори*, Архив за правне и друштвене науке, 1923, књ. VI (XXIII), бр. 3.

БИТКА за Црну Гору: Марџинићџи - Круси, 1796 - 1996 : зборник радо-ва са научног скупа, Подгорица, 1997.

БОГИШИЋ, В.: *Писани закони на славенском јуђу*, Загреб, 1872.

БОЈОВИЋ, Ј.: *Законодавни рад мџђројолијџа Пејџра I Пејџровића до доношења Законика из 1796. гођ.*, Правни зборник, 1988, бр. 1-4.

БОЈОВИЋ, Ј.: *Законодавство и органи централне власти у Црној Гори у вријеме миџрополија Пејра I Пејровића (1784-1830)*, Историјски записи, 1982, бр. 1-2.

БОЈОВИЋ, Ј.: *Законик књаза Данила*, Титоград, 1982.

БОЈОВИЋ, Ј.: *Рукопис Законика миџрополија Пејра Првог Пејровића*, Историјски записи, 1992, бр. 1-4.

ВУКСАН, Д.: *Десет година из историје Црне Горе 1794-1803*, Записи, 1940, књ. XXIII, св. 4, 5 и 6.

ДРАГИЋЕВИЋ, Р.: *Миџрополиј Пејар I и мирене крвне освейе*, Записи, 1935, књ. XIV, св. 5-6.

ДРАГОВИЋ, М.: *Мајеријали за историју Црне Горе*, Гласник ученог друштва, 1886, књ. LXV.

ДРЉЕВИЋ, С.: *Организација црногорских редовних судова у свом историјском развјику*, Архив за правне и друштвене науке, 1910, књ. IX, бр. 2.

ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ, Љ.: *Прво издање "Стеге" којом су се црногорски главари на Цетињу договорили о борби противу хришћанских непријатеља и унутрашњих издајника*, Богословље, 1983, св. 1-2.

ДУЧИЋ, Н.: *Црна Гора - биљешке*, Београд, 1874.

ЂОРЂЕВИЋ, В.: *Црна Гора и Русија (1784-1814)*, Београд, 1914.

ЗАКОНИК Владике Црногорског Пејра I - Свејоџ! Приредио С. Петровић Његош, Цетиње, 1903.

ИСТОРИЈА државе и права народа Југославије, 9. издање, Београд, 1980.

ЈЕЛИЋ, И.: *Крвна освейа и умир у Црној Гори и северној Арбанији*, Београд, 1926.

ЈОВАНОВИЋ, Ј.: *Законодавство у XVIII и XIX веку у Црној Гори*, Архив за правне и друштвене науке, 1910, књ. IX, св. 5-6; књ. X, св. 1, 2, 3, 4 и 5.

ЈОВИЋЕВИЋ, В.: *Државојворици без тамница*, Никшић, 1988

ЈОВИЋЕВИЋ, В.: *Значај и језичко-културна манифестација Законика обичеј црногорског и брског*, Библиографски вјесник, 1990, бр. 1-2.

ЈУГОВИЋ, Б.: *Црна Гора - из историје државног права*, Архив за правне и друштвене науке, 1914, књ. XVI, св. 2.

КРКЉУШ, Љ. - ШАРКИЋ, С.: *Одабрани извори из државно-правне историје Југославије*, Београд, 1982.

ЛЕКИЋ, Д.: *Свољна полијтика Пејра I Пејровића Њеџоша (1784-1803)*, Цетиње, 1951.

ЛУЧИЋ, Ч.: *Митрополиј Пејар I Пејровић*, Београд, 1991.

ЛУЧИЋ, Ч.: *Неки примјери примјене кривичних одредби Законика ошчег црногорског и брдског поочейком XIX вијека*, Историјски записи, 1992, бр. 4.

МАТАНОВИЋ, А.: *Из кривичног и грађанског права Црне Горе*, Архив за правне и друштвене науке, 1921, књ. I (XVIII), коло II.

МЕДАКОВИЋ, М.: *Повесница Црнегоре од најстаријих времена до 1830*, Земун, 1850.

МИЛАКОВИЋ, Д.: *Историја Црне Горе*, Задар, 1856.

МИХАИЛОВИЋ, Б.: *Митрополиј Пејар I Свеши*, Цетиње, 1990.

МУРАШОВА, Љ.: *Нови подаци у Архиву свољне полијтике Русије о законодавној дјелатности Пејра I Пејровића Њеџоша*, Историјски записи, 1992, бр. 1-4.

НИКЧЕВИЋ, Т.: *Полијичке сторује у Црној Гори у процесу стварања државе у XIX вијеку: оштор стварању државе*, Цетиње, 1958.

ПАВИЋЕВИЋ, Б.: *Пејар I Пејровић Њеџош*, Подгорица, 1997.

ПАВИЋЕВИЋ, Б.: *Стварање црногорске државе*, Београд, 1955.

ПАВИЋЕВИЋ, Б.: *О првом походу Махмуџа Бушајлије на Црну Гору 1796*, Историјски часопис, 1956, књ. VI.

ПАВИЋЕВИЋ, Б.: *Први орган централне власти у Црној Гори*, Историјски записи, 1970, књ. XXII, бр. 1-2.

ПЕЈОВИЋ, Ђ.: *Црна Гора у доба Пејра I и Пејра II*, Београд, 1981.

ПЕТРОВИЋ, Р.: *Законик Пејра I владике црногорског: историјско-правна расправа*, Записи, 1929, књ. IV, св. 3, 4, 5 и 6.

ПЕТРОВИЋ, Р.: *Законик Пејра I*, Годишњица Николе Чупића, 1930, књ. XXXIX.

ПОПОВИЋ, П.: *Личносӣ владике Пејџра ѿ француским изворима*, Записи, 1928. књ. II, св. 2.

ПОПОВИЋ, П.: *Црна Гора у доба Пејџра I и Пејџра II*, Београд, 1951.

РАСПОПОВИЋ, Р.: *Дипломатичка Црне Горе 1711-1918*, Подгорица-Београд, 1996.

РОВИНСКИ, П. А.: *Црна Гора у њрошлосџи и садашњосџи*, том IV, Државни живот (1851-1907, Археологија), Цетиње, 1994.

СОМИЕР, Виала де: *Истџоријско и ѿолиџичко ѡџовање у Црну Гору*, Цетиње, 1994.

СТАНОЈЕВИЋ, Г.: *Црна Гора ѡред сџварање државе: 1773-1796*, Београд, 1962.

СТЕГА : *1796-1996 : најсџарији законски сџоменик: јубиларно издање ѡводом ѡрославе двјесџџогодишњице модерне црногорске државе*, Цетиње, 1996.

СТОЈАНОВИЋ, П.: *Право ѡрече куџовине као израз колекџивне свијесџи у Црној Гори, сјеверној Албанији и Боки*, Историјски записи, 1981, бр. 1.

СТОЈАНОВИЋ, П.: *Законик обшчи црногорски и брдски; Законик Данила Првоџ*, Цетиње, 1982.

ЦРНОГОРСКЕ исџраве: XVI-XIX вијек/ приредили Б. Павићевић, Т. Никчевић, Цетиње, 1964.

ЦРНОГОРСКИ законици: ѡравни извори и ѿолиџички акџи ѡг значаја за истџорију Црне Горе : зборник докумената/ приредили Б. Павићевић, Р. Распоповић, 5 књ., Подгорица, 1998.

ЧИЗМОВИЋ, М.: *Боџишићево мишљење ѡ ѡримјени Законика миџроѿолиџа Пејџра Првоџ и Законика књаза Данила*, Историјски записи, 1992, бр. 1-4.

ЧУЛИНОВИЋ, Ф.: *Државно-ѡравна хисџорија јуџославенских земаља XIX и XX вијека*, књ. 2, Загреб, 1954.

ШЋЕПАНОВИЋ, М.: *Први црногорски законодавни акџи - Сџеџа : 200 џодина Сџеџе*, Адвокат, 1996, бр. 4.

ШЋЕПАНОВИЋ, М.: *Први црногорски законодавни акџи - Сџеџа ѡводом 200-џодинишњице ѡ доношења*, Правни зборник, 1996, бр. 1-2.